

ERDÉLYI MÚZEUM

XVI. kötet.

1898.

IV. füzet.

Az erdélyi hírlapirodalom történetéhez.

Hochmeister Márton Siebenbürger Zeitungja annyira elgyengült 1810. körül, hogy az erdélyi királyi kormányzéseknek is föltűnt s a helyesebb, élénkebb szerkesztés ügyében maga tette meg a kezdeményező lépést 1811. jul. 12-én,¹ midőn Bruckenthal Mihály szász comest véleményadásra fölszólította. Bruckenthal Mihály Szebenből 1811. okt. 20-án válaszolt, beadván Hochmeister Márton nyomdász írásos nyilatkozatát s jelentést tevén Lerchenfeld József elemi iskolai igazgató és szerkesztő szóbeli nyilatkozatáról.

Hochmeister Márton 1811. okt. 15-én, Szebenből keltezett nyilatkozatában azt mondja, hogy az ide való újság,² 25 éves fennállása alatt, némely időszakokban meg tudott felelni ő felsége akaratának; most azonban a szerkesztő főtörekvése az, hogy a nevezetesebb események szűkre szabott kivonatát adja s a külföldi újságok hozatásának terhe alól fölmentett belföldi olvasó közönséget kielégítse; mivel pedig az előfizetők száma most együttvéve csak 150, s ezek is csak 3 frtot fizetnek félévenként, világos, hogy a szerkesztő javadalmazására, a levelezők jutalmazására keveset lehet fordítani. Egyébiránt az is baj, hogy sem a tartományi, sem a községi hatóságok, sem a szomszéd országok főnökei, kik a nevezetesebb eseményeket hivatalosan ismerik, nem voltak szivesek adatokkal támogatni a szerkesztőséget, tehát nem lehetett tökéletes dolgot adni.

Ha ezeket közreműködésre lehetne birni, a lap tartalmasabbá válhatnék; olyanná, a milyennek a főkormányzék leirata kívánja. Arra az esetre, ha ez bekövetkeznék, a következőket ajánlja:

1. Az újságnak a mellékelt „Lemberger k. k. privilegirtes Intelligenz-Blatt“ formája szerint 4.-réthben kellene megjelenni tiszteességes betűkkel.

¹ Az erdélyi főkormányzékeni Itárban 9041. sz. alatt 6417. sz. rendelet.

² Nem nevezi meg; de ez csak a Siebenbürger Zeitung lehetett, melyet ő adott ki 1784. óta.

2. A tartalom két hasábon — németül és magyarul — jelennék meg; ezzel részben ki lenne elégítve az olvasó közönség, részben mind a két nyelv jobb felfogására vezetne.

3. Hetenként egy ívnek kellene megjelenni; ebből négy lap politikai, irodalmi vagy tudományos jellegű; négy lap szolgálna a főkormánysszék hirdetései számára, polgári, katonai szökevények, elveszett tárgyak és lovak kihirdetésére.

Ha az újságot pontosabb ellenőrzés szempontjából Kolozsvárt kell szerkeszteni, s az oda való akadémia betűivel kell nyomatni, hajlandó három mázsa jó karban levő német betűt ingyen adni.

De ha Szebenben kell nyomatni s olcsóbb ajánlat nem lesz, hajlandó a főkormánysszékkel kötött árszabály szerint kiállítani. Mindenesetre feláldozza az újság kiadására szerzett jogát a jó ügy érdekében.

Lerchenfeld szintén 1811. okt. 15-én válaszolt Bruckenthalnak, de csak azt írta, hogy ő nem szerkesztője a Hermannstädter Zeitungnak; tudta szerint a kiadó egyúttal szerkesztő is. Azonban mióta Kriegsbote ez. a. jelent meg az idevaló újság, volt része a szerkesztésben; ettől fogva is nagy ritkán; emlékszik, hogy valami különös természeti jelenségről adott egy kis czikket. Egyébként a lap reformálására készséggel ad véleményt.

Lerchenfeld nem teljesíthette ígéretét, mert már ekkor súlyos beteg volt s nemsokára meg is halt.

A főkormánysszék 1812. jul. 20-diki rendeletéből az tűnik ki, hogy Hochmeister portómentességért folyamodott, de nem nyerte meg, mert a rendelet szerint e kedvezmény kárt okozott volna a kincstárnak.

Az erdélyi kormányzó a Bécsi Magyar Kurir egykori híres szerkesztőjét, Szatsvai Sándort is felszólította véleményadásra, ki 1812. febr. 4-én Kolozsvárról keltezve, készséggel teljesítette a kormányzó kívánságát. Tartalma igen érdekes; méltó arra, hogy a hirlapirodalom barátai némely helyt rövidítve, nagyjából teljes szövegében olvashassák.¹

A levél így szól:

„Méltóztatott engemet, hazámnak még eleven porát, Excellentziád nyomoruságos életmennék csak nem utolsó napjaiban a közelebb múlt 1811-dik esztendőben nov. 14-én 9041. sz. a. kelt parancsával oly sze-

¹ Eredetije az erdélyi főkormánysszéki lt.-ban 1303. sz. a.

rencessé tenni, „hogy az eddig volt Szebeni Újság Leveleknek megjobbításokról, a Felsőcséregyészé szerint együgyű Vélekedésemet adhatom.“

A ki valamit meg akar jobbítani, annak a megjobbítandó dolognak hibáit és fogyatkozásait kellett esmérni — tudni kell megjobbítása módjához. Ő nem tartja magát tökéletesnek, de a következő három kérdésre bátorodik feleletet adni:

1. Mik voltak eddig a Szebeni Újság Levelek?
2. Milyeneknek kellene lenni? és
- 3-szor. Hogy jobbíthatnak meg?

1. A Szebeni Újság Leveleket a török háború alkalmával minden héten kétszer olvasván, egész esztendeig sem használhatta, holott az ellenség előtt csatázó tábornak csaknem a szomszédjában lévén, tőle várhatott volna valamit, ki a Bécsi Magyar Kurír különös tudósításait, az erdélyi történetekről, maga levelébe iktatván, 6 hetek után jött vissza hozzájuk, nem csuda hát, hogy egy ilyen Újság Levél közönséges olvasást nem érdemel.

2. Milyeneknek kellene lenni? Minden nyomtatásban ki-menő írásnak vizsgálás alól kellett ki-menni, melynek ez a 4 törvénye: Az Isten ellen, az Uralkodó ellen, az Uralkodó vallás ellen, a Birodalomnak belső állapotja és a jó erkölcsök ellen, egyenesen semmit sem szabad írni. Ezek ellen hibázni egy írónak több is volna az úton álló tolvajságnál — vigyáz is erre a *Censura*, de e nem elég, hogy egy újságíró ezek ellen ne hibázzék, mert ha egész életében nem loptam, de jót sem cselekedtem, nincsen érdemem, nincs mivel dicsekedjem.

Egy újságíró Istenének, fejedelmének, hazájának és az egész olvasó közönségnek trombitása, hirharangja. Ennek a vérengző és tolvajsággal élő vad népeket megszelídített Krisztus tudománya ellen való visszaéléseket szép hangon kellett közönségessé tenni, hogy az apróbb külső tisztviselőcskék is az efféléknek meggátlására ébredjenek. P. o. Válaszúton már sok esztendőktől fogva mindenkinek tudtára van egy híres varázsló oláh, kit *nézőnek* mondanak. Ehez még rangból levő emberek is elmennek, hogy pénzért jövendőt mondjon és ellopott portékájoknak útjába igazítsa. Egy nagy üvegen keresztül néz, mondják, egy könyvbe és látja, hogy már Banatusban viszik a keresetben levő ellopott lovat. Ugyanezen válaszúti böles oláh egy kolozsvári Gyulai Antalné nevű asszonynak 20 Rírtokért azt ígérte tavaly, hozzá folyamodván, hogy a jövő péntekre vagy meg-vetik ellopott portékáját, vagy keze-lába megszorodik a tolvajnak. — Egy néhány esztendővel ennek előtte a kolozsvári nem egyesült görög vallású oláh templomban szemem láttára hajtották az ördögöt egy asszonyból. Ezek és az effélék a keresztény vallással és a józan okoskodással való vissza-élések és fényes tolvajságok. Szabad legyen hát — sőt kötelessége egy újságírónak az efféléket éles pennával leírni, hogy a környékbeli tisztcskék is felébredvén, vagy gátolják, vagy szégyeljék az effélet.

Semmit se írjon az uralkodó felséges fejedelem ellen egyenesen.

Ha egy újságíró csak egy betűt is írna ellene, örökös fogságot érdemelne. A jó újságíró a fejedelem és kormánya czéljait mozdítja elé, Bölcs rendeleteit nemcsak közzé teszi, hanem az ellene hibázókat név szerint kiírja, a híveket megdicséri. P. o. Egy háromszéki szegény albisi székelynek harmadidén 100 köböl földi magyarója termett. Ez megérdemelné a dicséretet egy Hazai Ujságban, mert egy örök emlékezetű bölcs fejedelmünk küldötte vala ezt a plántát, hogy a szűk helyre szorult sok nép szükségét ne szenvedjen.

Az eperfa szaporítás régi fejedelmi intézet Erdélyben, 25 esztendő alatt 100 millió eperfánk lehetne. Kötelet csinálhatnánk selyemből s nem vinnék ki mások pénzünket érte; pedig az eperfának szaporítása és a selyembogarakkal való 6 heti bánás különben is nem sokat dolgozható gyermekmunka. Ennek módját s hasznát írja meg hát az újságíró s a nem cselekedőket pirongassa meg. Csak az egy Kolozsvár városából 16 esztendő alatt több ment ki 60,000 jóféle gyümölesoltoványnál. Itt még a nagyobb rangú dámák is gyümölesfa szaporítók, hát még a gavallérok! Ez a hasznos dolog Európában seholt nem ment annyira, mint Erdélyben egy néhány esztendő alatt — mi lesz 10 esztendő alatt. Az efféle hasznos szorgalmatosságot egy újságból olvassák másutt. A székely regement juharcából mézet főző műhelye nagy előmenetellel folytatja munkáját s tavaly már mézet is árult.

Hogy itt s itt jó Posztotsinalo — Swajtzer Sajt készítő Művhely állott fel — hogy a Napraforgó Virág Magvából már igen jó Olaj árúlnak Kolozsvárt. — Ezeket s az efféléket egy jól rendelt Hazai Ujságból kellene olvasni; mert valami a közösülést és a szorgalmatosságot éleszti, mind kedves, mind hasznos az olvasásra.

Ezer meg ezer Tárgy vagyon egy Újságíró előtt tsak egy országban, mellyekről kedvességgel és haszonnal írhat, tsak jó Correspondensei légyenek — magának szorgalmatossága s Hivataljához szükséges Olaj Lámpássában.

Az Uralkodó Vallás és a jó erköltsök ellen semmit sem írhat. Ezt nem újságírói tehetségekkel, de tsak józan okossággal bíró emberről sem lehet feltenni, hogy az uralkodó vallás és a jó erköltsök ellen írjon; mert így a maga közönségessé tenni kívánó Leveleit utálatná meg s a Censura is meg nem engedné. — Ha egy Jesuita pénzért, Austriában az együgyü parasztok között Ördögöt üzött s azért a Fejedelem Esztendőnként jární szokott Fizetését el-vonta — ha egy Grófi Házból származott Püspököt az Uralkodó Hivataljától megfosztott azért, hogy kétszeri, háromszori parantsolatlyát nem teljesítette, sőt vakmerőképpen megírta, hogy nem tellyesíti — ha az ilyeneket az Újságírók Név szerint kiírják, nem az Uralkodó vallás és a jó Erkölts ellen vétettek, sőt annak tisztaságát oltalmazták — nem huzza ki hát az effélet a Censura.

3-or. *Hogy lehetnek hát jobbak és közönségesebben olvashatók a Szebeni Újságlevelek?*

Szeben az emberiségnek csak nem Határszélén fekvén, Török, Oláh, Muszka, Arnót s más effélék-szomszédjai, kik még az olvasáshoz nem szokván, innen az Újság-Leveleknek írására s kiadására szükséges költségeket nem várhatja. Bétshez és az Olvasó Pallérozottabb Nemzetekhez leg-távolabb lévén, minden külső Újságokat innen kell vennie, és akkor, mikor már ő vette, mindenek előtt tudva vagyon a nevezetesebbek 's nem Újságok; 5, 6 hét múlva mennek oda, az honnét jöttek; már pedig a' Német, Olosz, Frantzia, Spanyol és Anglus Birodalmakról nem írni, a legnagyobb hibája volna egy Újság-Levélnak, de e nem teszi kedvessé Leveleit; mert már ezt mindenek tudják. Erdélyből és más szomszéd Tartományokból várnak tőle hirt. — Legszükségesebb tehát a fel-tett czélra:

a.) Török Országban, Muszka Országban, leg-alább Oláh Országban, Moldovában és Bukovinában legyenek érdemes Correspondensei, hogy az innen és Erdélyből jövő híreket tőle vehesse a Publicum az első kézből.

b.) A pallérozottabb Világbéli külső Újság Levelekből tsináljon egy rövid *Extractust*. Mexikóról keveset írjon; Geografiát, Algebrát ne tanítson; mert e' nem az ő kötelessége — s untatja az olvasókat.

c.) Az Erdélyi Híreknek mentől tisztábban és igazábban való kiadások legyen első kötelessége. A közönséget illető Felsőbb Rendeléseknek legyen hűségesebb Trombitája. Az Uralkodónak és a' Kormány Tanácsnak Rendeléseit ellen hibázottakat név szerint írja ki — az ezt híven teljesítőket dicsérje meg. — Ha az Esopus Szamara, Fái és Vadállatai beszélhetek és sok igazat mondhattak — ha a Leopoldus Márjás a körmőltzi aranynyal, csak a múlt század végén is az Elyseumból beszélhetek, a Szebeni Újság-író is szólítsa meg a leg-kisebbik Gombos-tőt, s igazat mond — ha ő fél tőle, vagy szégyenli az igazat nyilván kimondani. De mit mondok — szintén elvétem, hogy egy újság-író nem Vaczkorfa, melybe Vajpergament körtvét oltassak. Egy újság-írónak egy jó Lelkiesmértű szorgalmatos okos embernek kellene lenni, ki maga Hivatalának teljesítésében gyönyörűséget talál.

d.) Egy Szebeni Újság-írónak leg-alább 10 tanult és okos Correspondensre vagyon szüksége. Ezek Papok, Doctorok és Postamesterek többnyire. Ezeknek azzal fizet az Újság-író, hogy Leveleit ingyen küldi nekik. Most hallom, fizeti az Újság-író minden Correspondenseinek, ingyen küldött Újság-Leveleinek Posta bérít 4 rhrftokban jó pénzben Esztendeig — fizeti a hozzá menő Leveleket, mellyeket hajdon nem fizetett a Magyar Kurir Bétsben, ha e volt a' Levélre írva: *A Magyar Kurirnak Bétsben*. Hogy az Újság-írónak terhe ezzel-is kevesedjék, a jelen való drágaságban tekintetbe lehetne venni.

e.) Egy Szebeni Újság-írónak Németül és Magyarul kellek okvetlenül tudni, főképpen Németül — hogy Leveleit igen szép Nyelven írhasse — Magyarul — hogy a Magyar Tudósításokat érthesse. — Egy szóval Kegyelmes Uram! ha minden Esztendőben 5 Magyar Kurirt

vihettek a Strazburgi Postára, 500 Szebeni Újság Levelet vihetnek más Országra, mivel németül vagynak, tsak az olvasást érdemeljék — ezt pedig az Írón kívül senki sem tselekedheti.“

Szatsvai Sándor véleménye döntő volt. A főkormányzók elfogadta, latin nyelvre fordíttatta csaknem szóról-szóra és utasítás alakjában közölte azon hatóságokkal, melyeknek közreműködésével és ajánlata alapján szerkesztőt akart kapni a reformált újság szerkesztésére.

Először ilyen latin utasítás került kezembe az erdélyi ev. ref. egyházkerület levéltárában,¹ melyet a főconsistorium oly utasítással küldött le a kolozsvári ref. kollegium és egyház elöljáróságához, hogy, közölje a professorokkal és papokkal, s ha valamelyik „az elintézett Hazai Újságnak kiadását magára vállalná“, annak nevét jelentsék be a főconsistoriumnak a főkormányzókhoz való fölterjesztés végett.

Az utasítást csakugyan közölték a professorokkal, papokkal, sőt Döbrentei Gáborral is. 1813. január 29-én Szilágyi Ferencz rector professor ezt jegyezte a leirat hátára: „Közöltetett és egy is a benn írt célra magát nem ajánlotta“.

Siker nélkül keresett szerkesztőt a főkormányzók más hatóságok útján is. A lutheranusok főconsistoriuma,² Kolozsvár város tanácsa,³ Teleki Mihály gr., Marosozsék királybirája,⁴ Weizskircher segesvári consul,⁵ Bethlen Imre gr., Küküllővármegye főispánja⁶ és Hollaki Imre, Zarándvármegye főispánja⁷ egymásután jelentik, hogy a fölkerített egyének közül senki sem vállalkozott a szerkesztésre.

Az ügy további fejlődésére nem kaptam nyomokat. Ugy tudom, nem lett semmi abból, hogy német és magyar nyelvű újságot adtak volna ki Erdélyben.

E sikertelen reformkísérlet nem érdemelné meg a vele való foglalkozást, ha a reformáláshoz nem Szatsvai Sándor adta volna a javaslatot, ki legilletékesebb volt reá, s a ki ama kor felfogását a hirlapok szerkesztéséről leghívebben írhatta le.

¹ 436—1812. lt. sz. A főkormányzók 5147—1812. sz. a. jul. 20-án bocsátotta ki Bánffy György gr. aláírásával; a főconsistorium 1812. decz. 20-án küldte le.

² Erdélyi főkorm.-széki levélt. 2275—1813. sz.

³ » » » 3206—1813. »

⁴ » » » 3771—1813. »

⁵ » » » 3772—1813. »

⁶ » » » 3838—1813. »

⁷ » » » 4953—1813. »

A székelyek eredete.

(Harmadik közlemény.)

III.

Tudjuk immár, hogy hol és mekkora területen laktak eleinte a székelyek. A terület nagyságából következtetést vonhatunk a nép számára is, melynek még az akkori népességi viszonyok mellett is elég jelentékenynek kellett lennie, ha még ma, ezer esztendő múlva, s a mongol és török pusztítások dacára is — 208 helyen megtaláljuk a nyomait. A benépesített terület fekvése és nagysága s az ennek alapján föltehető lélekszám már magokban is kizárják annak lehetőségét, hogy a székelyek akár *magyar*, akár *kozár-kabar* eredetű *határőrök* lettek volna. Mert mit őriztek volna ezek a határőrök, kik benépesítették az egész Dunántúlt a Vág mellékével együtt és a tiszántúli vidéket délen a Marosig? Természetesen a Duna-Tisza között, meg az északi Kárpátoknak déli nyúlványait, a Mátra, Bükk stb. hegységeket. Ilyenformán az emberi emlékezet óta sűrűbb népességű terület lakossága vagy egészen lakatlan, vagy mindig esekélyebb népességű vidékek megvédelmezésére lett volna rendelve? A Duna-Tisza közti mocsarakat és az északi erdősegeket őrizték volna? S jóval nagyobb lett volna a két határőrvidék, mint maga a védelmezendő terület? Valóban felfordult világ lehetett az! Azután meg olyan nagy számmal jöhettek be a *magyarok* Árpád vezetése mellett, hogy soraikból esupán határőrökkel akkora két területet be tudtak népesíteni, a mekkorának találtuk a székelyek lakta vidékeket? Ez esetben mai napság nem ilyen esekély számú magyarnak kellene élni ezen a földön! Továbbá úgy tudjuk Konstantinus esászártól, hogy a kozároktól elszakadt *kabarok* nyolezadik törzsül esatlakoztak a magyarokhoz. Ki meri azt állítani, hogy a kabaroknak ez az *egy törzse*, illetőleg *három nemzetsége* számra nézve sokkal felülmulta a magyaroknak *hét* törzsét? S ha — mint tudjuk — a 7 törzsből

álló összes magyarság felét sem bírta benépesíteni a mai Magyarország, hogyan tudott volna a honfoglalóknak egy *nyolczad része* megszállani akkora területet, a mekkorán székely lakosságot találtunk?

De ezenkívül még más is ellene mond ama föltevésnek, hogy. a székelyek eredetileg bármilyen nemzetiségű *határőrök* lettek volna. Tudjuk, hogy hol lakott a székelység a magyarok bejövetelkor: most lássuk, hogy *mely helyeken* szállottak meg ez utóbbiak, a mint Konstantinus császár és első krónikásaink, Anonymus és Kézai, följegyezték.

A honfoglalás után félszázad múlva író bizanczi császár tudósítása szerint Árpád népe *a)* Nagy-Moraviában; *b)* a Temes, Maros, Körös és Tisza folyók mellékén; *c)* a Duna és Száva között telepedett meg. Ismeretes dolog, hogy a császári író *Nagy-Moravia* néven Pannoniát érti a Dunáig és Dráváig, a menyiben azt mondja, hogy ez Sirmiumon túl, illetőleg felül kezdődik; úgy hogy szerinte a magyarok a mai Dunántúlt, Tiszántúlt és Szerémséget szállták meg.

Természetes dolog, hogy ezt a három nagy területet nem népesítették be sűrűen, egész terjedelmében, hanem csak olyanformán, a mint legrégebb hazai krónikáink följegyezték. Anonymus és Kézai tudomása szerint ugyanis a honfoglaló magyarok a következő helyeken telepedtek meg: *Szabolcs* megye északi részén (Szabolcs vára és a régi Tas tájkán); Erdélyben *Szolnok-Doboka* és *Kolos* megyék nyugoti részén (a Kis-Szamos, Almás és Kapos folyók mellékén Tuhutum); a régi *Zaránd* megyében (Velue); *Csongrád* megyének Tiszáninneri részén (Alpár, Pusztaszer és Csongrád táján Ound és fia Ete); *Bács Bodrog* megye déli részén (Tosu és Culpin); *Csepel* szigeten (Árpád); *Ó-Budától Százhalomig* (Cundu); *Székes-Fehérvár* mellett (Árpád); a *Vértess* hegy alján, Csákvár táján (Eleud és fia Zobolsu); *Veszprém* városa környékén (Usubu és fia Zolouc); *Baranya* megye északnyugoti részén, Duna-Szekeső táján (Ete és fia Eudu); *Zala* megyében a Balaton mellett (Werbulchu); *Nyitra, Bars* és *Komárom* megyék határán, a Nyitra és Zsitva folyók mellett (Huba és fia Zemera); végre a *Vág* mellékén, Galgócz és Nyitra városok táján (Lel, Leel).

Ha a magyarságnak ilyen elhelyezkedését összehasonlítjuk az itt talált székelyeknek főntebb ismertetett szállásaival, a két nép elhelyezkedéséből azonnal kitűnik, hogy a székelyek semmi esetre sem lehettek a magyarság- lakta területnek határai. Sőt ellenkező-

leg azt látjuk, hogy a Tiszán túl lakó székelyeket éppen a magyarok kerítették be mind a négy égtáj felől, u. m.: északról Szabolesban, keletről Erdélyben, délről Zarándban s a Maros és Temes folyók vidékén, nyugotról Csongrád megyében, — tehát inkább a magyarok lehettek volna a székelység határhozói. Továbbá a Veszprém, Zala és Baranya megyékben letelepült magyarság már *kivül* esett a pannoniai székelyeknek jó részén s így inkább az védelmezhetne volna emezeket nyugot és dél felől. S végre a Bács-Bodrog megye déli részére, a Duna-Száva közére, meg a Temes folyó mellékére szállott magyarságnak is határhozói lehettek-e akár a Dunán túl, akár Tiszán túl lakó székelyek? Ha a honfoglaló magyarság csakugyan határhozói szolgálatra rendelte a székelyeket: akkor nagyon furesán és meggondolatlanul helyezte el őket, a mennyiben jóval nagyobb részük *beljebb* esett a védelmezendő határoktól, mint ő maga! Egy szóval a magyarságnak és székelységnek ilyen elhelyezkedése mellett egészen érthetetlen és esodálatos dolog marad a székelyeknek határhozói rendeltetése; mivel pedig a történelemben nincs helye sem az érthetetlennek, sem a csodásnak; végképpen föl kell hagynunk azzal a gondolattal, hogy a székelyek nem egyebek, mint akár itt talált, akár beköltözött népség, melyet a honfoglaló magyarság határhozói szolgálatra rendelt magának s azok éppen ezen rendeltetésükről nyerték volna *székely* elnevezésüket. Különben is ennek a véleménynek (mint az I. szakaszban bebizonyítottam) semmi alapja sincs *magában a történelemben*; ezt csak Fasching Ferencz találta ki és Hunfalvy Pál akarta elhívetni minden áron a világgal, minthogy valóban nagyon „gyenge historikus“ volt.

Összes hazai krónikáink azt állítják, hogy az előbb Magyarország lakott székely nép *egyenesen Attila hun népének maradványa*. Ámde ez állítás nem felel meg a valóságnak, még pedig azért, mert — a magyar krónikákon kívül — *mindeddig nem ismerünk egyetlen egy olyan történeti adatot sem, a mely igazolná, hogy Attila hun népéből csak egyetlen ember is maradt volna akár a mai Magyarország területén, akár Erdélyben*. Ellenben ismerünk egy, egészen közeli korú író, a ki részletesen elmondja, hogy hova lettek azok a hunok, kik a gótokkal és gepidákkal vívott két harez után életben maradtak. Ez az író a Moesiában született, góth származású *Jordanes*, a kinek nagyapja, Peria, Candax alán királynak (Attila alatt-

valójának) notariusus volt; s ennél fogva az unoka — a ki 550 táján írt — apja és nagyapja közvetlen tudomása nyomán beszél nekünk Attila hunjainak sorsáról. — Ezzel szemben a legelső magyar krónika csak a XII. század közepéről való, vagyis 600 esztendővel későbbi keletű Jordanes munkájánál; tehát könnyű eldönteni, hogy ebben a dologban melyik történeti kútfőnek adhatunk hitelt. Ha mindamellett valaki úgy okoskodnék, hogy a történelem hallgatása daczára is *maradhatott* valamely töredék Attila hunjaiból Magyarország vagy Erdély területén: mi erre azt mondjuk, hogy nekünk az ilyen vagy olyan *lehetőséggel* semmi dolgunk (mert mihelyt a lehetőség terére lépünk, annyiféle lesz a lehetőség, a hány ember okoskodik); mi csak azzal számolunk, *a mi tényleg megvan* s ezzel kell is számolnunk, míg a nem-létező adattal nines mit tennünk.

Lássuk tehát, mit beszél Jordanes.

Miután elmondotta a pannoniai *Netád* folyó mellett vívott csatát, így folytatja: „Reliqui vero germani eius eo occiso [t. i. Ellák] fugantur *juxta littus Pontici maris*, ubi prius Gothos sedisse descripsimus“. (50. cap.) A góthokról t. i. főntebb (az 5. caputban) azt írta, hogy azok először „in Scythiae solo juxta paludem Meotidem“ laktak, azután pedig Mysiában, Thraciában és Dáciában, végre „tertio supra mare Ponticum rursus in Scythiae“. Ide menekült tehát a hunoknak egyik része. „Sauromatae vero, quos Sarmates diximus, et Cemandri et *quidam ex Hunnis in parte Illyrici* ad castrum Martenam sedes sibi datas coluere. Sciri vero et Satagarii et caeteri Alanorum cum duce suo Candax Scythiam minorem inferioremque Moesiam acceperunt. *Hernach*, junior Attilae filius, cum suis in extremo minoris Scythiae sedes delegit. Emnedzar [vagy Emnedzur] et Uzindur [v. Ultzindur], consanguinei eius, in *Dacia ripensi Uto et Hisco Almoque* potiti sunt, *multique Hunnorum* passim proruentes tunc se in Romaniam dederunt. E quibus nunc usque Sacromonticii et Fosaticii dicuntur“. (50. cap.) — A *Dacia ripensis*, mint tudjuk: Moesia superiorinak keleti része a Dunától délre, vagyis a mai Bulgáriának észak-nyugoti része. A rajta keresztül menő s a Dunába szakadó folyók közül az *Utus*: a mai *Vid*; a *Hiscus* (vagy *Oescus*) = mai *Iszker*, az *Almus* pedig: a mai *Lom* folyó.¹ — Végre midőn a 456.

¹ L. erre nézve Jirecssek: A bolgárok története, 34—35. l. és Roesler Robert: Romänische Studien, 51—52. lapon.

évben a hunok újra megtámadták Valemir góth királyt, ez annyira megverte őket, „ut vix pars aliqua hostium remaneret, quae in fugam versa eas partes Scythiae peteret, quas *Danapri amnis fluente* prae-termeant, quem lingua sua Hunni *Var* [v. *Uar*] appellat“. (52. cap.)

Az életben maradt hunok egyik része tehát, Attila halála után, *Illyricumba* költözött; másik része a mai *Bulgáriának észak-nyugoti részén*, a Vid, Jsker és Lom folyók mellékén telepedett meg; harmadik része még tovább hatolva szétszóródott a *kelet-római birodalom* területén (passim prouentes se in Romaniam dederunt); negyedik és ötödik része pedig „ad proprias sedes“ költözött, vagyis a *Pontus fölé*, a Duna torkolatától kezdve a Macotisig. Látnivaló, hogy Attila hunjai részint elvesztek a két esatában, részint mindenesztől kitakarodtak a mai Magyarország területéről, — minélfogva az a jelentékeny számú *székely nép*, melyet a honfoglaló magyarok itt találtak, *nem lehet Attila hunjainak maradéka. Tervezzék, Tamás!*

A hun birodalom bukása és a hunok kitakarodása után, mint tudjuk, két nép osztozott meg a mai Magyarország területén. A *keleti góthok* — három király, u. m. Theodemir, Videmir és Valemir alatt — Pannoniát, azaz a dunántúli részt s a Dráva és Száva között foglalták el, a *gepidák* pedig egész Daciát (totius Daciae fines; Jord. 50. cap.), vagyis a Tiszántúlt és Erdélyt vették birtokukba. A gótoknak kisebbik része Videmirrel nemsokára kivándorolt Galliába, nagyobbik része pedig előbb Moesiába, majd onnan 488-ban Italiába. Tehát a keleti góthok sem lehetnek a székelyek elődei.

Justinianus esászár a *longobárdokat* hívta be a góthok helyére, kik 546 táján érkeztek meg Pannoniába, hogy attól fogva élet-halál harezot vívjanak a gepidákkal. E küzdelemnek az lón a vége, hogy a longobárdok az avarok segítségével tönkre tették a gepidákat s ők aztán 568-ban kivándoroltak Italiába, — minélfogva a longobárdok sem lehetnek a székelyek ősei.

A *gepidákról* ezt írja a longobárd származású Paulus Diaconus (meghalt 799-ben): „Longobardi victores effecti sunt, tanta in Gepidas ira saevientes, ut *eos ad interencionem usque delerent*... Gepidarum vero genus *est ita diminutum*, ut ex illo iam tempore ultra non habuerint regem, sed universi, *qui superesse bello poterant, usque hodie Hunnis, eorum patriam possidentibus, duro imperio subjecti gemunt*“. (Hist. Long. I. 27.) Sőt még a IX. század második felé-

gepi: keleti
nehéz
arany
vep.
gepi: a
és a
elődei

ből is van emlékezet a Pannoniában lakó gepidákról, a mennyiben a 871. évből való *Conversio Bogoariorum et Carantanorum* ez. munkában (Pertznél XI. köt.) ezt olvassuk: „*De Gepidis autem quidam adhuc ibi resident*“. Ámde ezek a gepidák csak nagyon csekély számmal lehettek és semmi esetre sem népesítették be azt a nagy területet, melyen főntebb székely népet találtunk a honfoglalás korában, — úgy hogy a gepidákat sem lehet a székelység őseinek tartani.

A történelem még nem derítette ki teljes bizonyossággal, hogy a dunai *bulgárok* Magyarországnak mekkora és melyik részére terjesztették ki fenhatóságukat a IX. században; de birták legyen bár a Duna-Tisza között s a Tiszántúlt és az erdélyi sóbányákat (a mi nem valószínű): annyi egészen bizonyos dolog, hogy ők nem népesítették be az említett területeket, annál kevésbé a dunántúli részt és a Vág folyó mellékét, — minélfogva nem is lehetnek ők sem a székelyek elődei.

A történelem a IX. században, a magyar honfoglalásig, csak négy népről tud teljes bizonyossággal Magyarország területén, u. m. *avarokról, szlávokról, gepidákról* és *németekről*. A szlávok — mint tudjuk — részint már az avarok előtt szállingóztak be, részint velök együtt, vagy az ő uralmuk idejében költözének be; a németek betelepítése pedig Pannoniának nyugoti részére (különösen a mai Moson, Sopron és Vas megyék területére) Nagy Károly hódítása óta kezdődött. De ki mondhatja és bizonyíthatja be azt, hogy ezek, a honfoglaló magyaroktól itt talált szlávok, vagy németek lennének a székelyek ősei?

Ha tehát számot vetünk az Attila halála óta a magyarok beköltözéseig hazánk területén lakott összes népek történetével, a székelyek őseinek kutatásában egyedül az *avarokra* eshetik a választásunk. A történeteknek szakadatlan egymásutánja s az egymást felváltó nemzetek sorsa világosan megmutatja, hogy *mely népek nem lehettek* a székelyek ősei, — de ezzel a tanításával egyszersmind határozottan rámutat arra a népre is, a mely egyedül lehetett az.

Arra nézve, hogy a székelyek valóban nem mások, mint az *avarok maradványai*, második bizonyosság az a tény, hogy a külföldi kútfők *Magyarország területének éppen azon a részein* — s csakis ott és máshol nem — ismernek és emlegetnek *avar*, illetőleg *hun* lakosságot a IX. században egészen a magyar honfoglalásig, a mely

helyeken a belföldi források, t. i. a krónikák, oklevelek és helynevek tanúsága szerint *székely* népség lakott.

Hasonlítsuk össze az *avarok* lakta területet a székelységtől beépített területtel.

Köztudomású dolog, hogy az avarok birodalmának bukása után azonnal morva-szlávok (marahánok) kezdtek terjeszkedni a *Duna északi partján Alsó-Austriában és Magyarországon egészen a Garam vizéig*, nyomva és kiszorítva onnan az avar lakosságot. Ennek következtetése lön az, a miről Eginhard a 805. évből tudósít bennünket, hogy a hun (avar) kagán N.-Károlytól Szombathely és a mai Petronell között kért lakóföldet.¹ A 805. évtől fogva tehát avarok laktak Szombathely (Sabaria) és a mai Petronell (Carnuntum) között, vagyis *Moson, Sopron és Vas* megyék területén.

Nem sokára, t. i. a 822. évből ismét megemlékezik Eginhard a pannoniai avarokról, a mennyiben azt írja Kegyes Lajosról, hogy ez a frank birodalmi gyűlésen: „omnium orientalium Sclavorum et in Pannonia residentium Avarum legationes cum muneribus ad se missis excepit“ (Annales ad annum 822). A 826. esztendőben II. Eugenius pápa intézett levelet egyebek közt az avarok fejedelméhez is, mely így kezdődik: „Eugenius . . . Rathfredo S. Faviensis ecclesiae et Methodio Speculi Juliensis, quae Sorigiturensis nuncupatur, atque Alewino S. Nitriensis ecclesiae, parique modo Annoni S. Vetuarensis ecclesiae episcopis, simul etiam *Tuttundo*, nec non Mojmaro ducibus et optimatibus exercitibusque *plebis Hunniae, quae et Avaria dicitur*, et *Moraviae*“ stb.²

A 843. évben Kegyes Lajos fiainak verduni osztálya alkal-

¹ „Non multo post Caganus, princeps Hunnorum, propter calamitatem populi sui imperatorem [Nagy Károly] adiit, postulans sibi *locum dari ad habitandum inter Sabariam et Carnuntum*, quia propter infestationem Sclavorum, qui Behemanni vocantur, in pristinis sedibus esse non poterant. Illi enim omnem terram Hunnorum depopulantes Lechonem tunc ducem habuerunt. Hunc imperator benigne, erat enim Caganus Christianus, nomine Theodorus, suscepit . . . et *precibus eius annuens*, muneribus donatum redire permisit“. L. idézve Praynál is: Annales veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum, 284-lapon. V. ö. Palaczky: Geschichte von Böhmen, Prag, 1836. I. köt. 77. Továbbá Hunfalvy Pál: Magyarország Ethnographiája 163. és Thierry: Attila stb. tört. II. 374.

² Közölve Fejér: Cod. Dipl. I. 58.

mával az avarok lakta Pannonia Német Lajosnak jutott osztályrészül: „Ludovicus praeter Noricam . . . tenuit . . . Alamanniam, Thoringiam, Austrasiam, Saxoniam et Avarorum, id est Hunnorum regnum“.¹

A 871. évből való *Conversio Bogoariorum et Carantanorum* ez. munkában ezt olvassuk a Pannoniában lakó avarokról: „Eos [t. i. Auares], qui obediebant fidei . . . tributarios fecerunt regum et terram, quam possident residui adhuc, pro tributo regis obtinent usque in hodiernum diem“. (Pertznél XI. köt.) Ezt a munkát Adalvin, juvaviumi (*salzburgi*) érsek íratta 871-ben;² s mivel a Nagy Károly által három püspöki megyébe osztott Pannoniából a *salzburgi* érsek egyházi főhatósága alá a *Rába, Dráva és a Duna között* eső rész tartozott, mint ezt maga ez a kútfő is mondja³ (míg a Rábától és Dunától északra eső terület a *passani* püspök alá): ennél fogva nagyon valószínű, hogy ez a tudósítás egyenesen csak amaz avarokra vonatkozik, kik a Duna-Dráva-Rába közén laktak.

Sőt még a 907. évből, tehát a magyar honfoglalás befejezte után való időből is, van emlékezés a pannoniái avarokról egy, az 1000. évben kelt codexben, melyet Volfgangus *Lazius* (Viennensis, regius historicus ac medicus; élt 1504—1565.) idéz. Ugyanis Timon Sámuelnél ezt olvashatjuk⁴: „Lazius ex vetusto codice anno 1000 scripto depromit . . . eo tempore [t. i. summó Pontifice Leone V. = 907-ben] *Hunno-avares* tertio a Christiana religione descivisse seque Ungarorum, suae originis populorum superstitione infecisse“.

Vége a XII. századbeli Viterbói Gotfried (írt 1186-ban) tudomása szerint is találtak itt a honfoglaló magyarok avarokat: *Gens Ungarorum ex Scythia egressa et a Pincenatis [besenyők] propulsa, in Pannoniam primitus venit, et ejectis inde Avaribus, perpetualiter ibi permansit“.*⁵

A Pannoniában, vagyis Magyarországnak a *Dunán túli részén* lakó avarokról tehát birodalmuk bukásától fogva egészen a magyar

¹ Adonis, Archiepisc. Vienn. Chronicon, idézve Engelnél: *Geschichte des alten Pannoniens*. 1797. a 269. lapon.

² L. Hunfalvy Pál: *Az oláhok története*, I. 181.

³ L. még Nagy Károlynak 812. évi oklevelét Fejérenél: *Cod. Dipl. I. 154. és 162.* Továbbá Hunfalvy: *Az oláhok története* I. 170.

⁴ *Imago antiquae Hungariae. Cassoviae 1733.* a 340. lapon.

⁵ *Krónikája* 17. részében. L. idézve gróf Kuún Gézánál: *Relatio stb.* II. 113

honfoglalás befejeztéig folytonosan emlékezik a történelem. Fordít-suk már most figyelmünket a Tiszántúli vidékre.

Mindenekelőtt ezt olvassuk Eginhardnál (Vita Caroli Magni) a 796. évről: „Pipinus Hunnis trans Tizam fluvium fugatis, eorumque regia, quae Ringus, a Langobardis autem Campus vocatur, ex toto destructa, direptis fere omnibus Hunnorum opibus, ad patrem venit“. Ha tudjuk, hogy Pipin ez alkalommal az egyik frank hadtesttel Bavaria felől nyomúlt elő s folytonosan a Duna északi partján haladt: ¹ akkor mind a menekülő avarságnak, mind az üldöző frank seregnek — midőn a Duna kanyarulatáig érkezett, a hol az dél felé fordul — már csak a nógrádi hegyek miatt is délkelet felé, a síkságon kellett folytatnia az útját; és így az a legtermészetesebb föltevés, hogy az avarok a Tisza középső folyásán, valahol Szolnok és Tisza-Füred között, keltek át és semmi esetre sem az alsó Tiszán, pl. a Maros torkolata táján. Ez megmagyarázza azt a körülményt, hogy székeleyeket éppen a Szamos, Berettyó és Körösök mentén találtunk, míg a Maroson alul csak égy nyomát ismerjük a székelységnek, t. i. a temesmegyei *Székeleyteleket*.

Ezeket, a Tiszán túl lakó avarokat a IX. század közepén Ravennai Guido geographus (írt 850 tájban) említi meg a következő följegyzésében: „*Dacia et prima et secunda, quae et Gepidia* appellatur, *ubi modo Uni, qui et Avari inhabitant*. Per quas Dacorum patrias transeunt plurima flumina, quae dicuntur *Tysia, Tibisia* (= Temes), *Dricia, Marisia* (= Maros), *Arinc* (= Fehér Körös), *Gilpit* (= Fekete-Körös), *Gresia* (= Sebes-Körös)“ . . . ² Eme tudósításhoz meg kell jegyeznünk, hogy a szerző *Dacia* néven a *Tiszántúlt* érti Erdélyig, ellenben a tulajdonképeni Daciát ő *Mysianak* nevezi; s hogy a *Dacia prima*-val (másképpen: *Dacia minor*) a Marostól délre eső részt, *Dacia secunda*-val pedig (másképpen *D. maior*) a Marostól északra elterülő földet jelöli. ³

Vége a honfoglalás korából a bajor származású Aventinus (írt 1522-ben) beszél a tiszántúli avarokról. Legalább Timon Sámuel

¹ L. erre nézve Thierry: Attila tört. II. 356.

² A IV. könyv 14. fejezetében. L. idézve Király Pálnál: *Dacia provincia* Augusti. Nagy-Becskerek 1893. a 25. lapon.

³ L. ezekre nézve Király Pál id. m. a 22. és 24. l.

ezt írja: „Joannes Aventinus (Annales Boiorum, lib. 4.) refert Ugros, sua lingua Magaros . . . *Daciam ultra Tibiscum* amnem, quae cum Danubio ad Eurum vergit, invasisse, *Avaros atque Hunnos* excidisse, delevisse. Avarorum atque Hunnorum nomen in Europa tunc interiisse“. ¹

Arra nézve, hogy a IX. század folyamán, a magyarok beköltözéséig, *mely helyeken* laktak *avarok*, még eddig senki sem mutatott fel az elsoroltakon kívül más kútfőket; az összes létező történeti források pedig — mint látjuk — *éppen ott s csakis ott* ismernek avarokat, hol a hazai források *székely* lakosságról tudnak. A történelem tehát azt tanítja nekünk, hogy a mai Magyarországnak dunántúli és tiszántúli részét a magyar honfoglalás korában egy bizonyos nép lakta, az t. i. melyet a külföldiek *hunnak* és *avarnak*, a beköltözött magyarok pedig *székelynek* neveztek. Az avarok és székelyek *lakóhelyének azonos volta* kézzelfoghatólag bizonyítja, hogy a *név* kettő ugyan (az egyik idegen, a másik pedig nemzeti név), de a *nép* egy és ugyanaz.

A székelyek avar voltának harmadik bizonyítéka az időbeli összefüggés, illetőleg a történeteknek megszakítás nélkül való folytonossága. A külföldi írók az egész IX. század folyamán *hunoknak* és *avaroknak* nevezik azt a népet, melyet az Árpáddal beköltözött magyarok itt találtak s azt egészen 907-ig ezen a néven szerepeltetik; a magyar nemzeti hagyomány pedig úgy tudja, hogy Árpádék ama *hun* maradványokat találták itt, a kik magokat *székelyeknek* nevezték s a kik segítségükre voltak nekik Pannónia meghódításában és Ménmarót legyőzésében (Anonymus, Kézai és a többi krónikák). Ime a *hun-avarok története csak egy évi megszakítás nélkül is folytatódik a székelyek történetében*; mert ugyanazon időpontban s ugyanazon nagy munkában, t. i. Magyarország elfoglalásában a külföldiek szerint *avarok*, a hazai kútfők szerint pedig *székelyek* szerepelnek. Ha az avarok még a magyarok bejöttekor is olyan nagy számmal voltak, hogy benépesítették a dunántúli és tiszántúli területet, hova tűntek volna el egy pillanat alatt és minden nyom nélkül? S viszont azok a székelyek, a kik 208 helynév tanúsága szerint ugyanakkor a dunántúli és tiszántúli területet lakták és segítségükre voltak a

¹ Imago antiquae Hungariae 319.

magyaroknak, honnan kerültek volna elő olyan villámgyorsan és minden hír nélkül, ha nem ők voltak volna azok, kiket az idegen népek hun-avaroknak neveztek? A történelmi tudás tehát nem hagy fenn olyan, bármily rövid időközlet sem, mely alatt az avarok eltűnhettek volna Magyarorszáig területéről, helyükre pedig előkerülhettek volna valahonnan a székelyek. Egy szóval úgy a térbeli, mint az időbeli azonosság ékesszólóan hirdeti a székelyeknek avar voltát.

Ennek negyedik bizonyítéka az a körülmény, hogy avar nyomokat találunk Magyarországnak ama helyein, hol a helynevek tanúsága szerint székelyek laktak, vagy világosabban szólva: a székelyes nevű helységek mellett olyan helyneveket ismerünk, melyek elválaszthatatlanok az egykori avar lakosságtól s csak annak segítségével érthető meg létezésük. Ha a reánk maradt avar tulajdonnevek közt van olyan, a mely éppen erre a népre nézve jellemző s azzal elválaszthatatlanul össze van kötve, akkor első sorban ilyen természetű a *Baján* név, annak a fejedelemnek neve, a ki az avarok birodalmát megalapította a Duna-Tisza mellékén. A történelem ugyanis mind-egddig az ideig csupán a *hun-fajú* népeknél ismeri ezt a személynevet Európa földén. Mert egy másik nép, a melynek a VIII. század közepén szintén volt *Baján* nevű fejedelme, a dunai *bolgár*,¹ melyről tudjuk, hogy Attila hunjainak maradványa.

Már most egy, *Bajánháza* nevű helységet találunk Vas megye déli részén, a Kerka folyó partján, Zala határán, — tehát ott, a hol a történelem tudtával *avarok* laktak a IX. század végén is. Tözsomszédja ennek ugyancsak a Kerka partján *Senyeháza*, melyről (a föntebbiekből) nemesak azt tudjuk, hogy székelyes helynév (v. ö. *Senye vára* Marosszéken), hanem azt is, hogy a vele azonos szabolcs-megyei Senyő, vagy Senye helységben egy oklevél tanúsága szerint valóban székelyek laktak. Továbbá a szomszéd *Sopron* megyében — hol 805-től fogva szintén avarok laktak s a hol hat, székelyes nevű falut találtunk — ismerünk egy 1304. évben kelt oklevélből *Bayanlaka* nevű helységet.² Végre Ung megyében, a Tisza legészakibb kanyarulatától nem messze van szintén egy *Bajánháza*,³ a székelyes

¹ Jirecek: A bolgárok története 134. lapon.

² Soproni Oklevéltár 68.

³ Az 1439. évben *Bayan*, 1458-ban *Bayanháza* (L. Csánki: Magyarország földr. é Hunyadiak korában I. 388).

nevű Botfalva és Lukaháza szomszédságában. Ez a három helynév okvetetlenül az avarok emlékét őrzi (nem mondjuk, hogy egyenesen a fejedelmét, mert a Baján nevet az avaroknál bizonyára többen is viselték) és nem lehet pusztán véletlenségnek tartani, hogy éppen olyan helységek mellett fordulnak elő, a milyen nevű helyeket a mai Székelyföldön találunk.

Ötödik argumentum a székelyeknek avar eredete mellett a következő. A nemzeti hagyomány úgy tudja, hogy a székelyek a magyarok beköltözése idején *Chigla*, az Csigla mezején, vagy a Csigla nevű mezőn laktak, hova birodalmuk bukása után a nyugoti népektől való félelmökben menekültek.¹

E helynévnek megfejtésével már többen tettek kísérletet, de eredménytelenül. Mindenekelőtt azzal kell tisztába jönnünk, hogy a névnek igazi alakja *Chigla*, nem pedig *Chigle* (Csigle). Mert a *Chigle* a „campus Chigle“ kifejezésben latinos genitivus, éppen úgy, mint a szintén Kézainál található következő kifejezésekben: filius *Ethele*, banerium regis *Ethele* (a hun fejedelem neve ugyanis nála: *Ethela*); ad tempora duéis *Geiche* (nominativusban: dux *Geicha*); exercitus *Chabe* (nominat.: Chaba); flumen *Tize* (nom. Tiza, acc. Tizam) stb. Egy szóval a *Chigle* alak a „campus Chigle“ kifejezésben u. n. genitivus explicativus, mint a „flumen *Tize*“-ben, úgy hogy a „campus Chigle“ ezt jelenti: *Chigla mezeje, vagyis a Csigla nevű mező*. Magyarázatunk helyessége mellett szól az, hogy a többi krónikákban, melyek ezt a helynevet nem latinosan viszonyítják a *campus* szóhoz, így találjuk: campus *Chigla mezei* (Képes Krónika), campus *Sigla mezei* (Pozsonyi Kr.), campus *Czyglamezew* (Thuróczi J.) és campus *Chiglad mezei*. (Budai Kr.)²

Már most az a kérdés, hogy mi ez a *Csigla* mező és mit jelent a *Csigla* név? Ha megfontoljuk, hogy itt olyan helynévvel van dolgunk, mely a VIII., vagy IX. században keletkezett, a mely korból nem mutathatunk fel sem magyar, sem székely nyelvemléket; és hogy az avarok — mint alább látni fogjuk — az *ugur* néptestből szakadtak ki, tehát török nemzetiségűek valának: könnyen

¹ Kézai: timentes occidentis nationes in campo *Chigle* usque Arpad permanserunt, qui se ibi non Hunos, sed Zaclus vocaverunt).

² Ez a *Csiglad* már azzal a helynévképzővel van, melylyel pl. *Nyárad Almád, Szilád, Tövised, Makád* stb.

átláthatjuk, hogy ezen elnevezés megfejtését csak ama nép- és nyelv-
esaládnak szólkinesétől lehet várnunk, a melyből való maga az ugur-
avar nép s a mely azon a tájon lakik, honnan az avarok nyugotra
költözének.

A *Csigla* nevezet akár tulajdonnév, akár köznév, mindenképpen
helyet, valamely területet jelent. Félreismerhetetlenül tiszta török szó
s úgy a középázsiai, mint a nyugoti török nyelvekben szintén *csigla*-
nak hangzik. Töve az alhangú *csig* szó, melynek értelme — a két
legjobb, eredeti török szótár, t. i. Sejkh Szulejmánnak esagataj és
Ahmed Vefiknek oszmán-török szótára szerint: — „magas kerítés,
sövény, gát, töltés, sáncz“, továbbá „nádból, vesszőből, ágakból,
eserjéből fonott magas sövény, kerítés“. Ebből aztán a *la* helynév-
képzővel: *csig-la* olyan helyet, vagy területet jelent, a hol ilyen
csig-ok vannak, a mely hely, vagy terület *csig*-gal van körülveve,
bekerítve. Tehát éppen olyan származék-szó, mint a következők.
Kun *borla* = vinea, szőlőhegy, szőlőskert (töve a kun és ujjur
bor = vinum);¹ oszm. *tuzla* = sóbánya (*tuz* = só); *ajla* = nyári
szállás, nyári lakhely, nyaralásra alkalmas hely hegyek között (*aj* =
nyár); *kisla* = katonai tanya, kaszárnya (szó szerint: telelő hely,
mert *his* = tél) stb. Az ilyen képzésű szók aztán többször valóságos
helynevekké, egyes helységek neveivé is váltak. A törökség lakta
területen pl. több, *Tuzla* nevű helységet ismerünk, így Boszniában
kettőt, Cyprus szigetén egyet², végre Kis-Ázsia nyugoti részén is
egyet, a Dardanelláktól dél felé. Ilyen továbbá *Kumla*, Kis-Ázsia
észak-nyugoti részén, az izniki tó mellett (ebből: *kum* = homok).

Mikor tehát a hazai krónikákban azt olvassuk, hogy a szé-
kelyek a hun népnek maradékai, kik birodalmuk bukása után a
nyugoti népektől való félelmükben a *Csigla* nevű területre menekül-
tek és ott laktak Árpád idejéig: önkénytelenül is nem jutnak-e
eszünkbe az avaroknak híres erődtményei, vagyis gyepűi s az ezekkel
védekező és ezeken belül lakó avarok? Ámbár a szent-galleni barát
leírása az avarok gyepűiről nagyon zavaros s ámbár ma már nem

¹ Codex Cumanicus. Kiadta gr. Kuun Géza, a 89. és 90. lapokon. Ez a
borla Magyarországon is előfordul, mint helynév egy, 1082. évi oklevélben:
Borlo villa (Fejér: Cod. Dipl. I. 454).

² Erről a három *Tuzláról* Meninski-Osadirdsi török-olasz szótára ezt
mondja magyarázatképpen: „essi hanno abbondanti saline“.

és mondta azt, hogy a székelyek Attila hun népének maradványai. A hun birodalom bukása és a legelső hazai krónika keletkezése között nincs semmiféle *összekötő kapocs*, nincs egyetlen *közbeeső forrás* sem: honnan és hogyan tudhatta volna tehát az első magyar krónikás annak igazságát, a mit állít? Minden történeti tudásnak végelemzésében *egykorúak* tudomásán kell alapulnia. Az egykorúaktól tudják és átveszik a későbbiek, ezektől ismét a még későbbi korúak és így tovább. De a jelen esetben hol van ez a szakadatlan láncolat, hol van ennek a régi tudomásnak átöröklődése kimutathatólag? Ezt bizony sehol sem találjuk s ennél fogva azt kell mondanunk, hogy a székelyeknek *Attila* hunjaitól való származását csak valamelyik krónikás találta ki a XII. században és így ennek az állításnak nincsen semmi történelmi értéke.

Talán azt fogja mondani valaki, hogy a krónikás, a ki legelőször írta meg a hunok és magyarok történetét, a *nemzeti hagyomány* alapján beszél, vagyis a *székelyek és magyarok szájhagyományából* vette a székelyeknek ilyen leszármaztatását, miről a külföldi írók nem tudtak. De erre én részemről azt válaszolom, hogy *bizonyítsuk be* historiatlanul olyan nemzeti hagyomány léteztét a *magyar krónikák keletkezése előtt*, mely a székelyeknek *Attila* hunjaitól való származását hirdeti. Ha ezt nem tudjuk bebizonyítani: akkor tehát nincs semmi bizonyságunk, — a pusztá *hit* pedig a tudományban semmit sem ér.

De nem csupán a folytonos tudomásnak eme hiánya bizonyítja, hogy a székelyeknek ilyen származtatása csak egy tudákos krónikaírónak találmánya, hanem maga a krónika szövege is. A kinek csak némi érzéke is van a fogalmazásnak és az írásmű szerkesztésének természete és szabályai iránt, első olvasásra is észre fogja venni, hogy krónikáinknak az a passusa, mely a székelyeket közvetlenül *Attila hunjaihoz* kapcsolja és azoktól származtatja, csak későbbi *betoldás* az eredeti felfogásba és előadásba, annyira magán viseli a messterkélyesség és erőszakolás nyomait. Lássuk a *legrégibb* szöveget, mely reánk maradt!

Kézai Simon Csabának és Aladárnak, vagyis a hunoknak és az idegen népeknek harcáról beszélvén *Attila* halála után, ezeket írja: „In primo ergo prelio Aladarius superatur, in secundo autem, quod Sicambrie per XV. dies continuo committitur, exercitus Chabe

sic devincitur et prostratur, quod *perpauci filii Ethele Hunique remanerent*. Istud enim est prelium, quod Huni prelium Crumhelt usque ad huc nominantes vocaverunt *Fugit ergo Chaba cum XV. milibus Hunnorum in Greciam ad Honorium, et quamvis retinere voluisset et Grecie incolam efficere, non permansit, rediens in Scithiam ad patris nationem ac cognatos. Qui dum Scithiam introisset, mox incepit suadere quod penitus redirent in Pannoniam, ultionem de Germanis accepturi*. S ezután így folytatja: „*Remanserant quoque de Hunis virorum tria milia ex prelio Crimildino erepti per fuge interfugium, qui timentes occidentis nationes in campo Chigle usque Arpad permanserunt, qui se ibi non Hunos, sed Zaculos vocauerunt*“.

A krónikás mesterkedése egészen kézzelfogható. Először azt állítja, hogy csak igen kevés hun (*perpauci Huni*) maradt életben s ezek számszerint 15,000-en, Csabával Görögországba, onnan pedig Seythiába költöztek; — mégis néhány sorral alább, a közbetoldott részben, már azt mondja, hogy maradt még a hunokból 3000 ember Pannoniában s éppen ezek a székelyek ősei! Hogy pedig az életben maradt „igen kevés hun“ azonos a Csabával kiköltözött „15000 hunnal“; s hogy a krónikás szavait csakugyan úgy kell értenünk, hogy a prelium Crumhelt-ben minden hun elveszett ama 15000-nek kivételével: bizonyítja a Képes Krónika szövege is, melyben ezt olvasuk: „*Devicerat enim primitus Chaba fratrem suum, sed tandem in ultimo est devictus, ut vix XV. milia ex parte Chabe remanerent, aliis hunis et filiis Atyle totaliter deletis et occisis* . . . *Devictus itaque Chaba . . . cum quindecim milibus hunorum ad Honorium fugisse perhibetur*“.

A krónikában tehát szemmel látható ellenmondás van; a két állítás közül az egyik nem lehet igaz. Annak az első állításnak, hogy 15000 életben maradt hun Görögországba menekült, onnan pedig Seythiába költözött, van történeti alapja Jordanesnek ama, föntebb idézett tudósításában, hogy Attila halála után a hunok egy része csakugyan a kelet-római birodalomba, más része pedig a Pontus fölé (azaz Seythiába) költözött. De arról, hogy a kiköltözött hunokon kívül még 3000 ember életben és Pannoniában maradt volna, egyedül csak a magyar krónikás tud — az esemény után 700 esztendő múlva!

A székelyeknek Attila hunjaitól való származtatásával tehát — azt hiszem — ezek után tisztában vagyunk.

Ha ellenben a krónikás- *Attila* nevének kihagyásával — általában csak annyit mond, hogy a székelyek a *hunok* maradványai, kiket Árpádék itt találtak; vagy ha úgy fejezte volna is ki, hogy a székelyek ama hunoknak utódai, kiknek uralma a magyarok bejövetele előtt dőlt meg: akkor a történeti igazságot mondta volna. Mert hát a székelyek valósággal a *hunok maradványai*, de azoké a hunoké, kiket az idegen írók *avaroknak* is neveztek.

Tudjuk, hogy az *avar* nép — mely 558. évben lépett a történet színterére s nagyhatalmi állását a IX. század kezdetéig tartotta meg Európában — négy, külön nevű törzsből állott, u. m. a görög írók nevezete szerint az *Uar* (Οὐάρ), *khun* (Χουνί), *tarniakh* (Ταρνιάχ) és *kozager* (Κοτζαγγαρ) törzsekből [Theophylactus Simocatta.] Az avarok eredetéről és nemzetiségéről az egykorú Theophylactus S. bizanczi író azt mondja munkája egyik helyén (VII. könyv), hogy *ugurok* (*ogor-ok*), a kik föllépésök idejéig a Volga mellékén laktak; más helyen pedig így nyilatkozik: „az *abarok*, kik eredetükre nézve *hunnok* (unnoi), az Ister mellett laktak“ (I. k. 3. fejt.). Hun-ugur nemzetiségüket a VIII. század végén s a IX. századnak elején élt Theophanes bizanczi történetíró azzal a tudósításával bizonyítja, mintegy kézzelfoghatóan, hogy *nyelvük azonos volt Attila hunjainak nyelvével*, minthogy a velök való érintkezés alkalmával ugyanazon tolmácsokat használták, a kiket az első hunok maradványaival való tárgyalásoknál; nem is említve azt, hogy öltözetük és egész megjelenésük teljesen hasonló volt Attila hunjaiéhoz.¹

Az avarok tehát az őket, mindjárt eleinte legjobban ismerő nemzetnek (t. i. a bizanczi görögöknek) történeti irodalma szerint *hunnok*, azaz *ugurok* voltak, vagyis egy-eredetűek és nemzetiségűek úgy Attila hunjaival, mint a magyarokkal, — a mint ezt már két dolgozatomban részletesen bebizonyítottam², megállapítván egyszerűen azt is, hogy a sinaiak, azután az örmények, görögök és latinul író nyugot-európaiak azokat az *ugurokat*, illetőleg *on-ugurokat* (un-

¹ L. erre nézve: Thierry. Attila története II 151. lapon.

² A magyarok eredete, őshazája és vándorlása: Századok 1896. évf. 901—903. lapjain és: Krónikáink és a nemzeti hagyomány: Irodalomtörténeti Közlemények 1897. évf. 286—288. lapjain.

ugur) nevezték *hungnu*, *hunu*, *hun*, *khun*, *unn* néven, a kik az Altai hegység mögött az I. század végén költöztek a mai kirgiz pusztaságra s onnan a II. és III. században az Ural és Volga folyók mellékre.

De nem esupán a régi görög történetírók (Menander, Theophylactus és Theophanes) tartják és nevezik az avarokat *hunnoknak*, hanem a nyugoteurópai írók legeslegnagyobb része is, a mint ezt már Bél Mátyás¹ és Pray György² részben bebizonyították. Ők a következő írókat, illetőleg történeti kútfőket sorolják fel olyanokúl, melyek az avarokat — első föllépésüktől fogva, de különösen Nagy Károly korában s az avar birodalom bukása után is — vagy egyszerűen *hunnoknak* nevezik, vagy ilyenféle kifejezéseket használnak: „a *hunnok*, kik *avaroknak* is mondatnak“ és „az avarok, vagyis *hunnok*“.

1. Menander, 2. Theophylactus Simocatta, 3. Theophanes, 4. Paulus Diaconus, 5. Eginhard, 6. Ado (Arehiepiscopus Viennensis), 7. Gregorius Turonensis, 8. Fredegarius, 9. a Historia miscella (mely 813. évig terjed), 10. Valafridus Strabo, 11. Annales de gestis Caroli Magni (névtelentől Arnulf korából), 12. a Chronicon Marii Episcopi folytatója, 13. Fragmentum annalium Francorum, 14. Poeta Saxo, 15. Chronicon Hepidani (a 789. évre vonatkozólag), 16. Chronicon Hildesheimense, 17. Chronicon Fuldense, 18. Chronicon ex codice Ms. Bedae (Beda Venerabilis meghalt 735-ben), 19. Chronicon Moissiacense, 20. Annales Nazariani, 21. Chronicon Romualdi Salernitani, 22. Sigebertus Gemblacensis (megh. 1112), 23. Godefridus Viterbiensis, 24. Calanus, 25. Dandolo András évkönyvei (melyek 1280-ig terjednek). De ezeken kívül ilyenek még: 26. Annales Mettenses, 27. Haimo (Gesta Francorum), 28. Conversio Bogoariorum et Carantanorum, 29. Annales Sangallenses maiores, 30. Svidas (X. század), 31. Georgius Pisidas (VII. században)³, 32. Alcuinus (Epistola ad Carolum magnum 796-ból), 33. Theodulf (orleansi püspök

¹ Juvenci Coelii *Calani* dalmatae Attila. Pozsony, 1745. Bél Mátyás Calanusnak eme szavaíhoz: »Hunni, qui et Avarae, nunc autem Hungari« — ezt jegyzi meg (I. lapon): »Sunt omnino scriptores propemodum infiniti, iique notae optimaee, qui Hunnos et Avarae gentem faciunt eandem«.

² Dissertationes in annales Hunnorum. Avarum et Hungarorum. Vindobonae 1774.

³ L. Thierry id. m. II. 275. lapon.

796-ból), 34. a Vita S. Virgili szerzője (798-ból)¹, 35. II. Eugenius pápa levele 826-ból, 36. Kegyes Lajos diplomája 823-ból², 37. Ravennai Guido geographus.

Mikor ilyenformán azt tapasztaljuk, hogy a VI. századtól fogva a XIII. századig *37 történeli kútfő* hunnoknak tartja és nevezi az *avarokat*, bátran megállapíthatjuk azt az igazságot, hogy tehát *a történelem szerint az u. n. avarok éppen úgy s éppen olyan hunnok voltak, mint az Európában előbb, t. i. 375—453-ig szerepelt hunnok*. Ezért van az, hogy a nyugot-európai népek a Bajántól alapított birodalmat Attila birodalma folytatásának tekintették³, s hogy a Nagy Károly korabeli írók azzal indokolják a frank-avar háborút, hogy N. Károly vissza akarta fizetni az avaroknak, a mit *őseik* Attila idejében elkövettek a frankokon.⁴ — Hogy aztán mi ez az *abar*, vagy *avar* név s miért adták reájok az idegen írók: nem lehet bizonyosan tudni; *arra nézve azonban, hogy maga ez a nép valaha abar, vagy avar-nak nevezte volna magát, egyetlen egy történelmi adatunk sincsen*.

Nem esoda ennél fogva, ha a magyar nemzeti hagyomány és a hazai krónikák nem ismerik külön az avar nevet és népet, hanem a hun és avar kort s a hun és avar népet egynek veszik, a hunok uralmát majdnem Szvatoplukig megnyújtják.

Ugyanis krónikáink (Kézai és a későbbiek) úgy tüntetik fel a történeteket, hogy Attila halála és a hun birodalom bukása után Pannonia *10 évig* király nélkül maradt; végre Szvatopluk, Morót fia, lón fejedelem, a ki Braetát elfoglalván, uralkodott a marahánokon, vagyis morvákön (Kézainál: messiani, Képes Krónikában: Marchiani, Pozsonyi Kr.-ban: marhiani)⁵ és Pannoniában is a hunok pusztulása után. Ezt a fejedelmet aztán az Árpáddal beköltözött magyarok győzték le. Anonymus pedig azt tudja a magyarok bejövetelét megelőző időkről, hogy Attila halála után a Duna fölött a Morva, Vág és Garam folyók mellékét a dux Boemorum foglalta el s ott feje-

¹ Ugyanott II. 368. lapon.

² L. idézve Praynál: Annales veteres Hunnorum stb. 285. lapon.

³ L. erre nézve Thierry id. m II. 198

⁴ Ugyanott II 198, 337—338. lapokon.

⁵ Arra nézve, hogy Kézainál a *messiani* a. m. marahani, morvák, v. ö. ugyancsak nála eme szavakkal: »Lel . . . circa Golgocha [Galgócz] habitans, exinde *Messianis et Boemis* exstirpatis, stb.

delemséget alapított (35. cap.), míg Pannoniát, vagyis a mai Dunántúlt *Romani* foglalták el s a Dunáig telepítették be pásztoraikat (11. cap.), úgy hogy Pannonia a magyarok bejöttekor a rómaiaké, így különösen Veszprém vára is (48. és 51. cap.).

Ha a való történeteket tartjuk szemelött, a krónikásoktól festett eme történeti kép éppen nem az Attila halála után való, hanem csakis az avar birodalom bukását követő időkre illik, nevezetesen a *marahánok*, vagyis morva-szlávok terjeszkedésére a Dunától északra egészen a Garamig és *Mojmirra*, a ki (mint II. Eugenius pápának 826-ki leveléből kitéjük) 826 előtt már morva fejedelem volt; továbbá a *frank* hódításra a Duna-Dráva közti Pannoniában. Igaz ugyan, hogy a krónikás nem pontos az időszámításban és az igazi neveket sem tudja helyesen alkalmazni, de előadásából még így is kivehetjük, hogy voltaképpen mit akar mondani.

Az avar birodalom végleges bukása — mint tudjuk — 803-ban történt, az első morva fejedelem pedig, kiről tudomásunk van, t. i. *Mojmir*, 823 táján jutott hatalomhoz; ha tehát a krónikás 10 évi interregnum helyett 20 évet mond, eltalálja vala az igazat. Azonban ennyi chronologiai tévedés föl sem tűnhetik egy középkori krónikásnál. Azt pedig, hogy a *Mojmir*, *Rasztiszlav* és *Szvatopluk* nevű morva fejedelmek közül csak ezt az utóbbit ismeri a magyar hagyomány és így a krónikás is, úgy hiszem, könnyen érthetőnek tarthatja mindenki, ha meggondolja, hogy amazok 871 előtt uralkodtak, míg emezzel két ízben is, t. i. 892 és 894-ben, volt dolguk Árpád magyarjainak. Továbbá a mennyiben *Anonymus csehekről* (boemi) beszél a Morva, Vág és Garam mellékén a magyarok bejövetele előtt és a hun birodalom bukása után, a nyugoti latin írókat, névszerint *Eginhardot*, *Reginot* és az *Annales Mettenses*t követi, a kik szerint a 805. évben a hun-avarokat a *behemani*, *bchemi*, vagy *boemi* nevű szlávok szorították ki a Duna északi vidékéről.¹ Végre azt

¹ Eginhard ezt mondja az avar khaganról: »postulans sibi locum dari ad habitandum inter Sabariam et Carnuntum, quia propter infestationem *Slavorum*, qui *Behemanni* vocantur, in pristinis sedibus esse non poterant Illi enim omnem terram Hunnorum depopulantes» . . . stb. Az *Annales Mettenses* ugyanezen csemény elbeszélése közben: *Slavi*, qui vocantur *Behemi*. Végre *Regino* is elmondván ugyanezt a dolgot, így ír: »eodem tempore misit exercitum cum filio suo Carolo super *Slavos*, qui vocantur *Boemi*, qui omnem terram eorum [t. i. hunnok = avarok] depopulantes . . . stb. (Idézve Praynál: *Annales veteres*, 284—285.)

is könnyű felismerni, hogy Anonymus a *Romani* nevezeten nem a nyugot-római birodalom népét, hanem a *frankokat* érti, minthogy Nagy Károly, Pannónia meghódítója, *római császár* vala. Mert hiszen ha ezt az Anonymus festette képet az Attila halálát követő időre értenénk, arra éppen nem illenék, mivel akkor sem az egyik, sem a másik értelemben vett *Romani* nem birták Pannóniát.

Látnivaló, hogy krónikáink felfogása és előadása szerint a *hun* uralmat a *frankok és morvák* uralma váltja fel, melyet aztán a magyarok buktatnak meg. Világos, hogy a *hunokon* az *avarokat* is értik s hogy szerintök az avarok vereségével végződik az *első hun* birodalom. Ezért ő nálok a magyarok bejövetele *secundus* ingressus, nem pedig *tertius* ingressus.

Már maga ez a felfogás is, de ezenkívül még más is elárulja, hogy *eredetileg* mi lehetett a tartalma a nemzeti hagyománynak.

Minden ember éppen úgy, mint minden nép csak *valóban megtörtént* dolgokra emlékezhetik vissza. Megmutattuk fentebb, hogy az *első* hun birodalom népeiből, vagyis Attila hunjaiból egyetlen ember sem maradt Magyarország területén; olyasmire tehát nem emlékezhetek a XI. és XII. századbeli magyarok, hogy a honfoglalás alkalmával az *első* hunok maradványait találták volna itt. Ellenben a *második* hun birodalom népének, vagyis a hun-avaroknak maradványai tényleg megérték Árpád magyarjainak beköltözését, a későbbi nemzedék tehát igenis emlékezhetett arra, hogy az ősök itt találták ezeket a hun töredékeket, kik *székelyeknek* nevezték magokat. Mindezeknél fogva a nemzeti hagyomány eredetileg okvetetlenül azt tartalmazta, hogy a *székelyek azon hunoknak* maradványai, kiket a *frankok és morva szlávok* váltottak fel Magyarországon területén. *Ez* az emlékezet és *ez* a szájhagyomány még a XII. században is élt; azonban az *első* krónikás — mivel ő a *hun* uralmat el sem tudta képzelni *Attila* nélkül — *becsúszatta* a nemzeti hagyományba az *Attila* nevét s a *székelyek* eredetéről szóló traditio aztán ebben, a *megtoldott* formájában ment át a későbbi krónikákba, azokból pedig a literatus emberek hitébe. Ez az állítás annál könnyebben meggyőződéssé válhatott Magyar- és Erdélyországban, mert alapjában véve igazat mond azzal, hogy a *székelyek a magyaroktól itt talált hun maradványok*, csak az *időt* zavarja össze, a mennyiben nem különbözteti meg pontosan az *első* és *második* hun kort.

THURY JÓZSEF.

Elegiák Barcsai Gáspár haláláról.

Az unitárius főiskola könyvtárában van egy Amsterdamban 1628-ban nyomtatott Seneca, mely a mult század végén Suki László könyveivel került a „régí könyvtárba.“ (Könyvtári jegy: *E. II. 66.*) E mű a XVII. század végén Homoród-Szentpáli Nagy Ferencz birtokában volt, a ki versekbe foglalta Verbőcezi törvénykönyvének compendiumát. (Megjelent Kolozsvárt, 1699. és 1701.) A cím lap közepén máig is ott áll zöldes tintával: *F. Sz. Pál.* A cím lap alján ez olvasható: „*Est Mich.* (kitörölve) *Cserci. A. 1690. 30. Maji in Fogaras.*“ A cím lap hátán szintén Cserci kezétől a következő sorok állanak:

„*Ex Libris Michaelis Cserci de Nagy-Ajta. Cui Deus Provi-*
debit. Segesvár. 1. Mart. 1699.“ Alább valamivel későbbi sötétebb tintával: „*Ex dono Dni Francisci Szent Pál.*“ Ismét alább megfakult írással: „*Recte agendo, neminem timeo. Jó szerentsés állapotodban igaz barátod meg nem ismertethetik; nyomorúságodban ellenséged el nem titkoltathatik. Feras, non culpes, quod evitare non potes.*“

A könyvből kiderül, hogy kedves bölese volt Seneca a mi Csereinknek, mint akárhány kortársának is. A szorgalmas olvasgatás jelei mindenütt meglátszanak a vaskos kötetben. A neki kiválóan tetsző helyeket aláhúzgálta, itt-ott N. B.-vel látta el, hogy belőle majd fiai és unokái is okulhassanak. Az ily aláhúzások és megjegyzések beható világot vetnek a magát elfogultnak nem tartó híres történetíró gondolkozására. Például ki érthetné félre a következő helyet:

„*Qui volent scire omnia, Senecae libros in manus sumant, qui morum vitiorumque publicorum et descriptor verissimus, et accusator acerrimus fuit.*“

A jámbor krónikás kedvéért elismerhetjük, hogy a megjegyzett ritkított betűs sorok épen úgy találnak reá is, mint akár Senecára.

A könyv további részében a providentiáról szóló értekezésnek egész utolsó fejezetét áthúzogatva találjuk. Másutt ilyeneken akadt meg szemünk: *Nefas est nocere patriae: ergo civi quoque.* (Pag. 25.) *Gloriari otio, iners ambitio est.* (P. 348.) *Nemo nisi suo die moritur.* (P. 349.) *Uxorem meam nusquam audivi pudicam nisi in adulteri elogio.* — *Si nupta es, habes quod optes; si vitata, quod imperes.* *Nuptias filiae, tanquam naufragium meum flevi.* *Naufragus plus de litore queror.* — *Interrogor de nuptiis filiae, cum adhuc pullaret aures meas fluctus, feci quod debui, et captus et naufragus, inimico stuprum lacrymis negavi.* (Excerpta ex controversiarum. Lib. II. Pag. 178. Lib. VIII. Pag. 210, 211. Vesd össze Csereinek az Erd. Múzeumban közölt végrendeletével. XII. 392—394.)

A könyvhöz elől és utól kötött tiszta leveleket mind beírogatta Csereink philosophiára és theologiára vonatkozó észrevételekkel meg velős latin sentenciákkal. A keresztény vallás summáját pl. distichonokban fejezi ki s a bölesesség principiumjáról elmés táblázatot készít kora ízlése szerint ilyenformán:

Principia Sapientiae Politicae.

N o l i	{	<i>Facere</i>	{	<i>Potes</i>	{	<i>Superbia</i>	
		<i>Inquire</i>		<i>Nescis</i>		<i>Curiositas</i>	
		<i>Dicere</i>		<i>Scis</i>		<i>Stultitia</i>	
		<i>Crederere</i>		<i>Audis</i>		<i>Levitas</i>	
		<i>Dare</i>		<i>Habes</i>		<i>Prodigalitas</i>	
		<i>Judicare</i>	}	<i>Omnia quae</i>	}	<i>quia est</i>	<i>Temeritas</i>
				<i>Vides</i>			

Sokkalta becsesebb mindezen scholastikus elmélkedéseknél a latinos böleselkedések közé becsuszott s ott szerencsésen fenmaradt két szép magyar elegia a XVII. század közepéből, melyeket szórul-szóra híven imitt közlünk olvasóinkkal.

„Görgény alatt a Vár oldalában eltemetett Néhai Baresai Gáspárnak temetési kövire íratott versek.“

„Itt fekvő megöletett úr szavai.“

Ritka igasság, sok hamisság ez világban,
Nem maracz itt boldogságban,
Hamar esel nyavalyában,
Mint megláthad¹ én példámban.

¹ *Megláthadd*: megláthatod.

Barcsai Gáspár ha szóban jár, vigyáz(z) erre:
 Fejedelem teste, vére,
 Hadainak Fő vezére,
 Élven, valék örö mire.

Éltem uramhoz és hazámhoz nagy hűségben,
 Maradása keresésiben;¹
 Hogy lehetne békességben,
 Elmém-testem fáradott ebben.²

Ország tagait, jó Fiait kedveltem.
 Mindeneknek nem teveztem;
 Mert úgy őket nem (?) kerültem,
 Köz romlásra lenni véltem.

Azért irigység, mord gyűlölség rám fordula,
 Titkos veszély hon talála,
 Nemzetemtől kibuzdula:³
 Fegyver miatt éltem romla.

Velem egy sorsban, hivatalban hát kik vadtok,
 Szerencsében ne bizzatok;
 Hanem Istent imágyátok:⁴
 Ti úgy, mint én, ne járjatok.

„Az másik kövön.”

Jajra fordult, búra tódult, hitván világ!
 Mit tartóztatcz, mert a mit adez, múló virág:
 Vagy testünkben, vagy lelkünkben lám szüntelen
 Mérged csak rágh.

Légy ámbár hű, mint igaz szű, mindenekhez,
 Bazirlai vagy Cusai nemzetedhez,⁵
 Rút irigység, mord gyűlölség, kegyetlenség
 Járul ehez.

¹⁻² Így lehetett eredetileg: *keresésben fáradt ebben.*

³ Vajjon nem így állt a Cserei előtt levő eredetiben: *Nemzetemtől, ki pusztula*

⁴ *Imádjátok*: kérjétek. Az eredetiben a rím kedvéért így is lehetett: *Istent imágyátok.*

⁵ Barzillai a Dávid, Khúsai a pártütő Absolon pártján állottak. ² *Sám.*
 XVI—XIX.

Vitéz Abner, kinek fegyver lesi vérit;
 Hú Amasa neked ássa titkos vermit;¹
 Szép hiedre, életedre köszörüli
 Mérges körmit.

Ez néma kő, mint hogy nem nő, ha szólhatna,
 Kié e test, melyet vér fest, mi találta,
 Megmondaná, hogy csudálná minden, ki az
 Napot látja.

Itt néhai nagy Baresai Gáspár fekszik,
 Fáratsága, sok bús gongya után nyugszik.
 Vitézséggel, gyors hűséggel már senkivel
 Nem eselekszik.

Virtusokkal, uniókkal rakott példát,
 Itt temettek sok szíveknek kívánságát.
 Ne bánts' senki, míg eléri fényes lelki
 Boldogságát.

*

E verseknél mindenekelőtt a esinos külforma ragadja meg figyelmünket. Az ismeretlen szerző határozottan mértékes formában ír, még pedig a mainál jóval szabadabb prosodiát követve. Az ő trochausaival dactilus, sőt jambus lábak is vegyülhetnek, mint a hogy azt a gyulafehérvári collegiumban Baresai idejében a tudós Piscator tanította. A bibliai ezéklázások és a gyakori középrímek, melyek kivált a második költeményt még a híres Balassi-stropháknál is zengzete-sebbséggé teszik, szintén a kor ízléséhez tartoznak.

Maga a tartalom is, legalább történeti tekintetben, szintén figyelemre méltó. Meggyőződhetünk ebből arról, hogy nemesak a tudós és mivelt Baresai Ákos, hanem öcse, a vitéz Gáspár iránt is sokan rokonszenvennel viseltettek Erdélyben. Őt sujtották le legelőször a három testvér közül a tróukereső Kemény János párthivei mező-örményesi szép udvarházánál. Talán bátyjának, Ákos fejedelemnek intézkedésére még 1660. telén felvették innen holttestét s a Bar-

¹ Mindkettőnek a hatalmára féltékeny Joáb, Dávid vezére, oltotta ki orozva életét. »És az Úr fejére fordítja az ártatlan vért, mivelhogy két férjfiakra, nálánál igazbakra és jobbakra támad« etc. Lásd 1 Kir. II. 32. Baresait is testvérével együtt ölette meg Kemény János. Hihető, hogy e kettős áldozatra czéloz Abner és Amasa példájával versében a költő.

csaiak akkori birtokán, a görgényi várhegyen adtak örök nyugvóhelyet a szerencsétlenül járt áldozatnak. Az egykorú Szalárdi és Bethlen János egy szóval sem emlékeznek meg a görgényi sírról; de az egyedüli Cserei tanúskodását is, ki 1704-ben hónapokon keresztül élt Görgényben, feltétlenül hitelesnek kell elfogadnunk.

Abban tehát könnyen megnyugodhatunk, hogy az Örményesen elesett Barcsai Gáspár Görgényben, a vároldalon van eltemetve. Más kérdés az, vajjon a Csereitől följegyzett két vers csakugyan fel volt a sír mellett álló két kőre metszve: erre bizonyítékok hiányában nem adhatunk határozott feleletet. Az első versnek 3-ik, 4-ik és 5-ik strophája arra vall ugyan, hogy Cserei valóban kőről s még pedig időrongálta emlékkőről olvashatta le a megromlott szöveget; de a versek hangja és terjedelme komolyabb megfontolásra intenek. E két tartalmas és hangulatkeltő költeményben semmi sincs a XVII. század szokott latin sírfeliratainak unalmasan áradozó frázisaiból, inkább az igaz érzés hangján keseregnek a „megöletett úr“ tragikus életén. Hogy ki volt szerzőjük s hogy vajjon a búcsúztatók vagy halottas versek módjára énekelték is az országban, azt most bajos volna eldönteni. De mindaddig, míg valamely szerencsés ásatás vagy archaeologiai lelet világot nem gyújt e kérdés sötétében, legyen szabad a Barcsai Gáspár halálára írt két szép elegiát nem pusztán sírkőfeliratoknak, hanem az elhunyt fejedelmi hadvezér nemesebb emlékét megörökíteni törekvő alkalmi költeményeknek nyilvánítanom.

KANYARÓ FERENCZ.

Irodalmi Szemle.

Visszhangok 1848—49.

Radványi Aladár. Második kiadás. Nagyvárad, 1898. Szent-László nyomda.
16°, 128 l. Ára 1 frt.

Egy aktuális verskötetről akarok alábbi soraimban röviden megemlékezni. Jól esik itt eleve is kijelentennem, hogy a megbeszélendő költemények nemcsak alkalmyszerű voltak, de belsőbb, maradandóbb tulajdonságaik miatt is megérdemlik figyelmünket.

Érdeklődéssel fogtam a verskötet átolvasásához; érdeklődéssel ketős okból. Először azért, mert 1848—49. dicső és tanulságos eseményei még visszhangjukban is mindig közelről érdeklik a magyar embert; másodsor azért, mert kíváncsi voltam megtudni, hogy egy szűkebb körben már igen kedvezően bemutatkozott fiatal költőben mily érzelmeket és gondolatokat fakasztottak e történeti nevezetességű napjaink. Ötvenkét kisebb-nagyobb költeményben vonúl végig szemünk előtt a magasztos nemzeti dráma az expositiótól kezdve a megrendítő kifejetlig, azaz helyesebben: nem is magát a drámát vezeti szemünk elé Radványi, hanem azon érzelmek és gondolatok tolmácsa, melyek benne a dráma hatásaként, eredményeképen ébredtek; azon felül oly eseményrészletekről is megemlékezik, melyek már nem tartoznak szorosan véve 1848—49. keretébe, de e napokkal igenis kapcsolatosak, ezeknek következményei (Kossuth Lajos azt izente stb.) Radványi tehát nem epikus 1848—49-nek, a mint a cím után indulva, egyesek gondolhatnák, hanem ügyes lírikusa szabadságharcunk egyes való vagy költött mozzanatainak. Innen van, hogy költeményeinek javarésze *dal*, még pedig tárgyra hangra nézve fölötte változatos dalok. Tárgyuk szerint szerelmiek, hazafiasak, katonaiak; hangra nézve derültek, gúnyosak (a kurucz-nótákra emlékeztetők), elegikusak és ódai színezetűek. E sokféle, kellőleg váltakozó tárgy és hangulat mindvégig kellemes költői illúzióba ringat bennünket; ez pedig Radványi lírikus hivatottságára vall, hogy olvasóiban az övével rokon hangulatot képes kelteni. Ugyanerre vall kiváló ritmus-érzéke is. Költeményeit ugyanis legnagyobbbrészt ismert dallamokba lehetne fogni — jeles tulajdonság lírikusnál — olyannyira zenére termettek. De evvel

nem azt akarom mondani, hogy új versformát nem mutat be, — mert hisz ebben a tekintetben is szerencsésen gazdag, — csak egyszerűen konstatálni akarom vele, hogy Radványi kiválólag alanyi költő, kiből az érzelem-gondolat a megfelelő alakkal egyszerre születik. Ez az oka, hogy a tisztán dalfélék, de sőt a románcz- és ballada-félék is költeményei legsikerültebbjei, a verses elbeszélésbe átmenők ellenben kevésbé sikerültek.

Egyes tárgyilagoss megjegyzéseink még a következők:

A Visszhangokba nem igen illő *szerelmi* dalokat sokallom. Ilyen — magukban tetszetős, de az összhangba nem igen illeszkedő — dalocskák: A rokkáról, Hogyha megyek, Fent ragyog az esti csillag, A ne-felejes, Esik eső, Két rózsáról. A verskötet legsikerültebb költeményei: Távolból, Erdély, Zalathna, Feljajdulás, Suta Kelemen — ez tán a legsikerültebb — Világos, Komáromnál, Az utolsó szerzetes, Már énnekem itthon . . . , Elbujdosok, Kossuth Lajos azt izente, Föltamadunk. Ezek tárgy, tartalom s kidolgozás tekintetében egyaránt kiemelkednek a többiek közül.

A verselésről általában megjegyezhetjük, hogy Radványi a nehezebb versformákban is nagy könnyűséggel mozog; de azért előfordúl itt-ott — dicséretére legyen mondva, igen gyéren — egy-egy nem egészen szabatos hely (ősz hármat *leesett* a földre), nehézkes ritmus-menet (kimenekülteket), avagy pongyola rímelés (látott—katonákat, itt ők—regimentjők.)

A könyv kiállítása kifogástalan; becsületére válik a kiadó czégnak.

Ránk az egész kötet — ismételjük — jó benyomást tett s ily előzmények után fokozottabb érdeklődéssel nézünk Radványi további fejlődése elé.

(Nagyvárad.)

Dr. Demek Győző.

Positiv aesthetika.

Irta: dr. *Pekár Károly*. Megjelenik a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával. Budapest. Hornyánszky Viktor könyvnyomdája. 1897. Ára 4 ft.

Egy 672 oldalos aesthetika magyar nyelven s hozzá még eredeti munka, a mit nem németből fordítottak: nemesak hogy nem mindennapi jelenség nálunk, de valóságos csudaszámba megy. Szerzette pedig ezt a nagy művet dr. Pekár Károly, lőcsei főgymn. tanár, a kinek nevét részint az Athenaeumban közzétett dolgozatai, részint a Revue Philosophique-ben megjelent czikkei, részint egyik önállóan is megjelent könyve: „Az aesthetikai érzések psychológiája“ alapján ismerjük.

Aesthetika újabban nálunk tudtommal öt jelent meg. Gregussé, Biharié, Babicsé, Baráthé és Zsilinszkyé. Greguss Hegelnek volt szolgái másolója s egész rendszerében parányi eredetiséget producál. Biharinak nagy szorgalommal, sok tudással és elég finom kritikai érzékkel meg-

írt könyve — sajnos — magán viseli szerzője korán kihúnyt szellemi világának bélyegét. Különbözik is az ismereteknek és ítéleteknek inkább zagyva, kevert sokasága, mint egységes egésze s sok tekintetben felületes és rendszertelen. Baráth Ferencz „Aesthetika“ cz. a. a középiskolák számára való verstant és költészettant foglalt egybe, mely a tudományos mű nevére nem tarthat számot. Zsilinszkynek könyve szintén ily szerény igényű; Babics aesthetikájának jellemzésére pedig legyen elég e belőle kiszakított mondat: „Boldogan emelkedik a férfias kebel, ha magas hegy tetejéről őrü tudat csoportosíthatja az alant terülő messzeség változatos jeleneteit, s büszke tekintettel mérhetni a róna végtelenségét; míg a női gyöngédség lakályosnak érzi a völgy hűvös árnyát s képzelme lágy sovárgással vonja a kék bércek égi tája felé, valamint csábítólag csalogatja a sűrű erdők titokteljes renetegébe“.

Nyilvánvaló tehát, hogy *aesthetika*-irodalmunkban még mindig nincs betöltve az a „hézag“, melyet annyiszor töltött be már némely kritikus „hézagpótló“ művekkel. Pekár most megjelent könyve, a külső formát tekintve, elég vaskos arra, hogy ezt az űrt betöltse. De tartalmára nézve? Ezt majd meglátjuk. Mindenekelőtt, hogy az olvasót tájékoztathassuk az óriási anyagról, melyet szerző összehordott, lássuk a mű tartalmát és rendszerét, hogy közben itt-ott megjegyzéseinket s aztán — a mennyire ily nagy terjedelmű munkáról e szűk keretben lehet — általános kritikánkat kimondhassuk.

Pekár aesthetikája öt részre oszlik. Bevezetésében az aesthetikáról általában, az aesthetikai érzésekről s a physiologiai-psychologiai széptan alaptervéről beszél. Lenézi a régi iskolát, mely elméleteken lovagolt, fogalomrágódásokkal és szórszálhasogatásokkal bibelődött. Már Kant kiemelte a szép subjectív oldalát s azt, hogy a tetszés és nemtetszés subjectív érzésen alapszik. Az újabb aesthetikusok mind jobban kiemelik az alanyi érzést a szép vizsgálatánál, így Lotze és Kirchmann, a ki az érzést a szép tartalmának mondta. A modern tudományos felfogásban a szép nem objectív valóság, sem objectív tulajdonsága a tárgyaknak, csak *subjectív érzés, mely bizonyos tárgyak ránk hatásakor mi bennünk e hatás eredményeként előáll*.

Miután tehát érzés, természetes, hogy első sorban is physiologiai kutatás tárgyát kell képeznie. Ebből az okoskodásból indul ki Pekár s írja meg pozitív aesthetikáját, melyet a jövő aesthetikájának vél. Nem szabályokat, hanem törvényeket keres, a műalkotás és élvezés, vagyis az egész aesthetikus működés törvényeit, pszichikáját.

Osztályozva az érzéseket, ezeket mondja: (12. old.) „Minden érzés vagy kellemes, vagy kellemetlen. A kellemes ismét a szerint, hogy az életműködésekre előmozdítólag hat, vagy sem: *jó, vagy szép*. Itt álljunk meg egy pillanatra, mert ez új elmélet. A distinctió csak úgy jó, ha teljes; a definitió pedig: ha egészen fedezi a tárgyat, a melyről szól. Pekár szerint a kellemes érzés, ha előmozdítólag hat az életműködésre:

jó; ha nem hat: szép. De kérdem, mi lesz azokkal az érzésekkel, a melyek a mellett, hogy jók, szépek is, daczára annak, hogy életműködésünkre előmozdítólag hatnak? Valami gyönyörű vidéket szemlélek pl. tavasszal, a mikor a zöld az uralkodó szín. Szememnek jól esik, kellemes érzést támaszt bennem, mert hiszen a zöld a legegészségesebb szín s így életműködésekre is előmozdítólag hat. Ez az érzés s az ezt okozó tárgy Pekár szerint jó és nem szép. De hát nem szép-e egyszerűs mind úgy az érzés, mint a vidék, a mely ezt okozza? Jó is, meg szép is, mert a szép lehet jó, s a jó lehet szép is. Pekár hibáztatja Herbartot s Gregusst, hogy a jót és szépet összekeverték, pedig ő se igazítja helyre tévedésöket. De a szép, jó és igaz fogalmát fiókokba osztani e szempontól nem is lehet, mert néha külön válva, rendszerint pedig egymásba olvadva jelennek meg.

Az első részben a physikális kutatást adja két részben. A másodikban az anatómiai vizsgálatot, általános ideganatómiát és histológiát; különös ideganatómiát, a szem és fül anatómiáját. A harmadik részbe a physiologiai kutatást osztja kilencz fejezettel. A negyedikben áttér a psychologiai részre. Fejezetei: psychometriai rész, psychomechanikai rész, hangpsychologia, fénypsychologia, taxeologia stb. még vagy nyolcz fejezettel. (Nem lévén terünk nemesak a fejezetek tartalmának, de czímének leírására sem, kénytelenek vagyunk beérni a fontosabb és érdekebb részletek fölemlítésével.) Az ötödik részben már közeledhetik szerző tulajdonképpen tárgyához, mert az eddigi csupa anatómia és fizika volt. Mindenesetre nagy szorgalomról s kiváló tehetségről tanuskodik ezekben a tudományágakban való jártassága. Szakavatottan beszél — kilencz évi tanulmány eredményeképpen — az érző idegek élettanáról, a hallásról, látásról, a hang és fényérzetek közös vonásairól, a központi idegrendszerről, az agykéregéről stb. stb.

Következik a psychologiai vizsgálat. Mik a psychikai működések elemei? Az érzéketek, a hangulat, a képek, képzetek, fogalmak, akarati működések stb. Ezek után a kapcsolatos psychikai működésekre tér át s az e pont alá foglalt 25 fejezetben a képzetkapcsolásról, ennek aesthetikai fontosságáról szólva, megállapítja a képzetműködések főtörvényét. Könyvének egyik legszebb része e helyen van. Igazán finom felfogással és erős kritikai érzéssel fejtegeti — mint régi bírálói is elismerték — az associatio elméletét és tételeit a művészet alkotásain.

De legérdekesebb az, a mit a hangulati kapcsolatokról, az egyéni alaphangulatról, a hangulatváltozásokról a műalkotásban stb. mond. Itt tűnik ki leginkább szerző rengeteg olvasottsága, melynél fogva a tudomány és irodalom legkülönbözőbb vidékeiről hordhatja össze az ismereteket, példákat, argumentumokat s állapíthatja meg ezek gondos elemzése alapján az igazságokat.

Itt tűnik ki óriási szorgalma mellett, melyről Beöthy Zsolt „Az aesthetikai érzések psychológiája” cz. műve bírálatában megkülönböz-

tetett elismeréssel emlékezett meg, kiváló tehetsége is, különösen memoriája. Nemcsak a régebbi magyar irodalmat ismeri alaposan, de az újabban is szakavatott jártassága van s gyakran fordul egy-egy tételének szemléltethetése, magyarázása és megvilágítása végett újabb költőinkhez, idézve Reviczkyt, Endrődöt stb. E mellett behatóan tanulmányozhatta a népköltés termékeit is s a világirodalomnak nemcsak ismertebb és hozzáférhetőbb műveiben jártas, de a finn, lapp, észti, vogul, votják népköltészetet is ismeri, mindenünnen fordítva, citálva, mindent magyarázva, fejtegetve. Valóban bámulatos az a tudás és ismeret, melyet szerző lapról-lapra elárul.

Ha óriási tudásával ítéletének biztossága, distinctióinak finomsága, érvelésének meggyőző ereje és felfogásának philosophiai mélysége nincs is arányban: nem lehet mondani, hogy e tekintetben hátramarad egyéb bölcselőinktől. Pekár megfigyelései érdekesek, ítélő tehetsége mindenütt élesen nyilatkozik meg, elemző képessége a részletek legapróbb nuanceáig ható s dialectikája szellemes. A mit az aesthetika főtörvényéről a képzetműködésekben, tehát az alapeszméről ír, az egymaga is bizonyítja ezt. Madách „Ember tragédiájá”-nak magasabb egységét szépen mutatja ki itt s alapeszméjének azt tartja, hogy az ember sorsa az örökös küzdés s mint a tragédia vége mondja, a bízva küzdés, vagyis, hogy az ember e küzdésben találja fel boldogságát.

Az 5-ik rész harmadik pontja alatt a lelkiállapotokat és indulatokat veszi bonczkés alá, azután a szépérzésről és az érzések aesthetikai szerepéről szól. Physiologiailag osztályozva az érzéseket, az érzelemre, mint az érzések tárgyára tér át. A többi fejezet az érzések biológiai osztályozását, a szép formáit az előbbi alapon, a tragikum physiológiáját, a komikum élettanát, a tulajdonképpeni szépet tartalmazza. Szerettük volna, ha szerző a tragikum és komikum, valamint a humor taglalásánál részletesebben és behatóbban foglalkozik az emberi érzés „két végletének” magyarázatával s jobban kiterjeszkedik a világirodalomból vett példákra. Mert bár csak természeti magyarázatával foglalkozik az aesthetikai érzések psycho-physiologiájának: a tragikum és komikum lényegét meg is fogalmazza.

És most következik a szép philosophiája. A mit az érzések osztályozásánál főntebb hibáztattunk, az itt még inkább szembeötlik s úgy Grant Allen, mint Kant erre vonatkozó elméletét, valamint Pekárét is lehetetlenné teszi.

Pekár „Aesthetiká”-jának abban a részében, mely a szép philosophiáját tárgyalja, az 565. oldalon körülbelül ezeket mondja:

Az olyan működések, melyeknek nem célja az élet fenntartása, a melyek czéltalanok: játéknak nevezzük. Ösztöneink ily működés szintén játék. Az aesthetikai érzéseket tehát, mint a melyeknél ösztöneink érzései munkálnak sajátos czéljuk nélkül, függetlenül az élet fenntartására való irányulástól, csupán sajátos gyönyörük kedvéért: ösztö-

neink játéknak kell tekintenünk. Már Schiller a játékban, mint az „erők fényűzésében“ találta minden művészet eredetét. Utána Herbert Spencer is játéknak nevezte az aesthetikai tevékenységet s Pekár szerint „érdekes“ megfigyeléssel töltötte meg e nézetét. Azzal t. i. hogy a hasznossági tényezők, midőn elvesztették ebbeli jellegüket, esetleg széppé válnak s másodlagosan így maradnak meg hasznosaknak. A kardok, buzogányok, sisakok, melyek régen hasznos és szükséges hadi szerzeszámok voltak, így kerülnek díszül a szalonokba. (Herbert Spencer szerint tehát egy kard, legyen bármily díszes és szép: ha használatban van, elveszti szépségét. Csak akkor lesz szép ismét, ha a falra akasztják s nem használják. Ez *érdekes* okoskodás szerint azt is mondhatom, hogy a hold és csillagok, — eltekintve most attól, hogy a mindenségben nagy szerepet játszanak és szükségszerűek, — nem szépek, mert hiszen az útas lámpáknak használja éjjel őket. S csak akkor válnának szépekké, ha vagy az útas behúnyná szemét, hogy hasznukat ne vegye, vagy úgy fénylenének, hogy fényt ne hintsenek.)

Ezek után Pekár a következő ellenmondásokban gazdag okoskodással végzi fejezetét:

„Az aesthetikai érzések tehát ösztöneink játécai. Czéltalan működések, mint nem az élet fönntartására irányuló érzések. Czéljuk azonban mégis van, a minden játék czélja: a gyönyör. Ezek az élet szempontjából czéltalan és haszon nélküli életműködések, a melyeknek egyetlen czéljuk maga az érzés, a gyönyörézés, ezek az aesthetikai érzések. Czéltalan és mégis szeretjük, mert a faji ösztönnek az a czéltalan vonzódása, a tökéletes alaknak az a csodálata, a faji ösztön e homályos és czéltalan munkája jól esik, maga ez az érzés gyönyörézés s mint ilyen: előmozdítólag is hat az életműködésekre. . .“ stb.

Nyilvánvaló, hogy ez az egész elmélet, azaz „természeti magyarázat“ a l'art pour l'art elvével áll közeli rokonságban, sőt tán egy is vele. Pekár először azt mondja, hogy az aesthetikai működések „czéltalan működések“. Másodszor azt, hogy czéljuk a gyönyör. Tehát czéltalanok és mégis van czéljuk. De most maga is észreveszi az ellenmondást s azzal a megjegyzéssel foltozza meg a szerteszakadt következetességet, hogy ezek az aesthetikai érzések csakis „*az élet szempontjából czéltalan és haszon nélküli életműködések*“, a melyeknek egyetlen czéljuk maga az érzés, a gyönyörézés“. Ugyde Pekár egy pár sor után, mintha ismét megbánta volna azt, a mit az előbb mondott, azt írja, hogy „ez az érzés gyönyörézés s mint ilyen, *előmozdítólag is hat az életműködésre*“. Végre is kisült tehát, hogy a gyönyörézés, „mely maga az érzés“, s így az aesthetikai érzések még sem czéltalanok az élet szempontjából, nem haszon nélküliek, mert hiszen „előmozdítólag is hatnak az életműködésre“.

Pekár, a ki több ízben szól lenézéssel a metaphisikusokról, mint a kiknek „meghatározásai többé-kevésbé hiányosak, tökéletlenek“, itt

ép úgy lovagol a képtelenség vesszőparipáján, mint — megengedjük — sok *rosz* metaphisikus és mint derék elődei is: Fechnerék, Schererék, Herbert Spencerék és Grant Allenék igen gyakran, a kik annyira szeretik a psycho-physiologiat és annyira irtóznak a logikától. De ennek nem is Pekár, mint inkább maga az elmélet az oka, mely a Kant „érdek nélküli tetszés“-ének terméketlen talajából csirázott ki. (Das Wohlgefallen, welches das Geschmacksurtheil bestimmt, ist ohne alles Interesse — uninteressirt. Kritik der Urtheilskraft 2. §.)

Végül szerző a természeti és művészeti suggestióról mond el érdekes dolgokat s a szépnék, mint physiologiai és psychologiai ténynek határozmányairól beszél. Bezárójában művének fontosabb újabb eredményeit foglalja össze s vagy 1200 írot s még több művet sorol elő a nagy szorgalommal egybeállított repertoriumban.

Keresztül mentünk tehát a hatalmas köteten, szorítkozzunk most terünk szűke miatt röviden egy pár általános megjegyzésre.

Kétségtelen tény, hogy Pekár az ő inductiv módszerével s természeti kutatásaival több eddig homályos kérdést földerít s a régi aesthetikának nem egy alaptévedését éles elmével mutatja ki s igazítja helyre. Nagy apparatussal dolgozik s az aesthetikai érzések főntemlített osztályozását kivéve, egyoldalúságba nem esik, sem a Grant Allenébe, sem Taineébe, sem Fechnerébe. Művében megvan a rendszer, az egység, mely annál inkább dicsérendő, mivel az előbbi sajátja. Az övé a pozitív aesthetika rendszerének physiologiai-psychologiai és historiai ethnographiai részszel való olyatén felosztása, mely mindent fölölel, a mi kutatás tárgyát képezheti az aesthetikai jelenségek körében. Ezenkívül sok eddig meg nem fejtett aesthetikai tünemény természeti, physiologiai magyarázatát adja, különösen a központi látás, az astigmatizmus aesthetikai értékesítését, az általános érzéki kellemes meghatározását, a hangulati vele járó illetén szerepeltetését s magyarázatát a szervi érzetektől. Új a tér és időfelfogásnak oly módon történt physiologiai vizsgálata is, mely az érzékletek rendezésére irányul stb. stb.

Szóval Pekár könyve méltó az elismerésre. Örömmel vettük kézbe s meglepéssel forgattuk lapjait. Sokat tanulhat belőle, a ki az aesthetikára adja magát, de élvezettel olvashatja több fejezetét a laikus is, mert stylje magyaros, előadása élénk s nyelve folyamatos. Hogy eljuttott-e az igazság kútfejéhez? Mit is mondott Lessing? Az embernek az adatott meg csak, hogy *keresse* az igazságot. Boldog, a ki megközelítheti. . .

S ki merné mondani, hogy Pekár kevésbé közelítette meg, mint más bölcselő? — Egyébiránt elégedjünk meg a tény constatálásával, hogy az aesthetikára nálunk is kezdenek jó idők jární. Az első fecske már megjelent, most tán újra éled a láthatár s bő aratás lesz. . .

Vagy egy fecske nem csinál nyarat? — Pekárt mindenestre kérjük, hogy a „Pozitív aesthetika“ II. része is minél előbb megjelenjen.

Keményfi.

Az erdélyi nemesség címerei.

J. Siebmachers grosses u. allgemeines Wappenbuch in einer neuen vollständig geordneten u. reich vermehrten Auflage mit heraldischen und hist. geneal. Erläuterungen neu herausgegeben.

Siebenbürger Adel bearbeitet von Constantin v. *Reichenau* k. k. Hauptmann, Heft 1., 2. und von Geza v. *Csergheő* u. Oskar v. *Bárczay*. Heft 3—10. Nürnberg, 1884—1897.

Közel jutott a befejezéshez *Siebmacher* világhírű Wappenbuchjának, mely az európai nemzetek nemesi címereit tartalmazza, *erdélyi része*, mely az erdélyi nemesség címereit tünteti fel rajzban és leírásban.

Nagybecsű munka ez, mely egyaránt dicséri az írók nagy szorgalmát és gondos tanulmányát a címerek felkutatásában és tisztázásában, mint a Bauer és Raspe (Emil Küstler) nürnbergi könyvkiadó czég áldozatkészségét a nagy költséget igénylő munka kiállításában.

Három kiváló heraldikus író munkája gyümölcse ez eddig 10 füzetből álló vastkos kötet. Kezdette a Nagyszebenben állomásozó *Reichenau* kapitány, de ő csak két füzetet állíthatott össze. Bekövetkezett halála 1886-ban megakasztotta a munka folytatását, mignem aztán két jeles magyar heraldikus: *Csergheő* és *Bárczay* folytatták 1894-ben a 3-dik füzettől fogva. *Csergheő* szintén nem érthette meg a nagy munka befejezését, kora elhunytával 1896-ban már egyedül *Bárczay* folytatja a 8-ik füzettel és fejezendi be a 12-ikkel a nagybeesű munkát.

Ilyen nehézségek és akadályok állottak elő csak az írók személyében is, erősen igazolván a példaszót, hogy *ars longa vita brevis*.

A mi magát a munkát illeti: minden füzet két részből áll, szövegből, azaz címerleírásokból és címerképekből.

Az 1. füzet kezdődik Erdély címerének ismertetésével, keletkezése óta a jelen korig s ebben a három nemzet külön címere leírásával.

Aztán következnek az erdélyi fejedelmek címerei 1538, illetőleg 1571-től 1691-ig, a család-leszármazásokkal együtt.

A 2-ik füzet egy új csoporttal kezdődik, melyben a régi vajdák címerei vannak ismertetve és ábrázolva 1291—1552-ig. Aztán az alvajláké 1363—1490-ig; a székelyek ispánjai, a kormányzók és a szász grófok címerei.

Újabb csoport (még mindig a *Reichenau* szerkesztette 2-ik füzetben) a gubernium előtt ideig-óráig Erdélyben székelő katonai főparancsnokok, Castaldo, Básta, Lothringeni Károly, Caraffa, Heissler, Badeni Lajos címerei, melyek egyáltalában nem tartoznak Erdély nemesi címerei közé s bátran elmaradhattak volna (a későbbi szerkesztők bizonyára föl nem vették volna); azután jönnek az 1691-től fogva a gubernium korában itt székelő főparancsnokok, a kiknek már több közül volt Erdélyhez, de indigenáknak még mindig nem tekinthetők. Ám a katona-író katona szemmel nézte a világot s előtte ezek előbbre valók voltak, mint az erdélyi „hercegek, fejedelmek és grófok“, a kikkel a magyar, szintén katona (de mindkettő honvéd őrnagy) írók folytatják a 3-ik füzetet.

Csergheő és Bárczay azzal a kijelentéssel kezdik, hogy ők az erdélyi nemesség czímereit, mint a magyar nemességéinek kiegészítőjét adják, és kijelentik, hogy a munka beosztásával nem értenek egyet, mert a magyar nemesség nem az osztrákhöz tartozik és közjogilag épúgy nem létezik *erdélyi nemesség*, mint a hogy nincs *horvát nemesség*, mindkettő *magyar nemes* s tagja a szent koronának, „*membrum sacrae coronae*“.

Az ő felosztásukban a *hercegek* és *grófok* után következnek a *bárok* és aztán a *köznemessék* betűrendben, czímerleírással és rajzokkal. Az eddigelé utolsó 10-ik füzetben az *Sz* és *T* betűvel kezdődő nemesi családok nevei foglaltatnak, tehát csak az *U. V. Z.* betűk vannak hátra, melyek még két füzetet fognak betölteni.

Eddigelé 184 táblán (egyen-egyen 12 czímert közölvén) mintegy 2160 czímert közöltek, melynek pontos leírása, eredetének megállapítása hogy mily nagy munkát igényel, azt mindenki megítélheti, úgy hogy nem lehet eléggé méltányolnunk a munka jelentőségét.

A füzetek egyenként 7 márka 50 fillérért kaphatók; nem olesó, de mindenikben 18 táblán 216 czímerkép van s annak leírása és történeti fejlődése, s így koránt sincs túl becsülve az ára. Közkönyvtárakban nélkülözhetetlen kézikönyv.

Szádeczky Lajos.

Élet és munka.

Irta: *Smiles Sámuel*, fordította *Dáni Ede*. Budapest, 1897.

Mit ér az eredeti munka? Mit ér, mily sikerű magyar átültetése? Az eredeti jeles munka, egy széles ismeretű, mély tudományú, józan, egészséges, gyakorlati gondolkodású angol író műve, melyet szívesen ajánlunk minden művelt ember kezébe, a melyet különösen az ifjú, a pálya kivívásának, az élet küzdelmeinek még küszöbén álló nemzedékre nézve megbecsülhetetlen értékűnek tartunk. E mű tulajdonképen nem egyéb, mint a nagy emberek és pedig első sorban a szellemi világ hőseinek természetrajza, mindazon körülményeknek, föltételeknek, módoknak leírása, a melyek közt s a melyek révén a nagy szellem megnyilatkozott, élt, munkált, hatott, mindazon vonásoknak egybeállítása, melyek a nagy embert alkotják, fenntartják. S mindezt nem elvont, száraz, elméleti fejtegetésekben, hanem élő példákban tárja eléink az író, a világirodalom, a műveltség-történelem vezető szellemeinek alakjában, esetében. Sorra elvonulnak előttünk azok az alakok, a kiket szeretünk, csodálunk, s kik nemünk büszkeségei, a kik egy-egy mért-földmutatóként meredeznek elő a civilizatio országútján, s fölmutatják, a mi életökben, példájokban másokra nézve is biztató, tanulságos. Nem lankadó figyelemmel, nem szűnő érdeklődéssel olvassuk e könyvet; a csodálat, rajongás érzelmeit a komoly, nemes elhatározások váltják föl

lelkünkben: újabb erőt érzünk magunkban a munkára, a küzdelemre, újabb, magasabb czélok lebegnek lelki szemünk előtt.

Komoly, magvas fejtegetések és elmés megjegyzések, érdekes jellemvonások egymást érik a műben. Egyes fejtegetései, mint például annak az életben és irodalomban egyaránt gyakran hallható tételnek bonczolása, hogy az iskola jeles növendékei ritkán lesznek az élet küzde-
terén is elsőrangú tényezők, midőn kimutatja mennyiben igaz e tétel s mi az oka az élet versenyében való gyakori elmaradásnak, — vagy annak a kérdésnek tárgyalása, hogy a falu, illetőleg vidék sokkal alkalmasabb nagy emberek létrehozására, s hogy az ország és főváros vezető elemei rendszerint a vidékről származnak (bár ez utóbbit csak Angliára, ille-
tőleg Londonra vonatkozólag tárgyalja), oly életbevágó fontosságúak, melyek minden gondolkodó embert egyformán érdekelhetnek.

A mű 456. lap terjedelmű s a következő 10 fejezetre oszlik: 1. A férfi és gentleman; 2. Nagy férfiak — nagy alkotók; 3. Nagy fiatal emberek; 4. Nagy öreg férfiak; 5. A képesség és szellemi örök-
lékenysége; 6. Túlhajtott tudományos tevékenység: szellemi túlterheltség; 7. Egészség — kedvtelések; 8. Városi és falusi élet; 9. Nős és nőtlen állapot — hitves; 10. Az élet alkonya — nagy emberek utolsó gondolatai.

A mi a mű fordítását illeti, nem lévén kezeim közt az eredeti, annak hűségéről nem nyilatkozhatom, de helyessége sok kívánni valót hagy fenn. A fordító nem nagy mester a magyar nyelv kezelésében, ahhoz meg épen nem ért, hogyan lehetett volna egy ilyen irányú művet a magyar olvasók előtt még kívánatosabbá, gyümölcsözőbbé tenni.

Palléroztatlan, idegenszerű nyelvezésének nyomaival lépten-nyomon találkozunk. Száz helyen is előfordúl ez az alak: lett szánva, közölve, boesátva, előadva; egy mondatot pont után így kezd: „Melyben, midőn halála után kiadták“ (60. l.); Galileiről ezt mondja: „Műve, a *Világrendszer* miatt, hatvannyolcz éves korában írva, az inquisitio részéről bántalmazást szenvedett“ (104. l.); író, költő helyett számtalan helyen *szerző*-t ír; ilyen szokatlan, részben helytelen kifejezéseket használ: szonáta (sonett h.), öröklékenység (átöröklés h.), irodalmár (író h.), legönmegettartózkodóbb stb.

Fordító előtt az irodalom terra incognita; sem az írók nevével, sem műveik címjével nincs tisztában; nem ismeri, hogy a külföldi irodalom jeles termékeiből mi s mily cím alatt van magyarra lefordítva, s így aztán magyarul idéz olyan munkákat, melyek nem léteznek irodalmunkra nézve (pl. *Edinburgi Szemlét* ír), míg egyes lefordított művek címét vagy eredetiben vagy a létezőtől eltérő kifejezéssel közli. Mozartról például a következő épületes dolgokat írja: „*Figaro házasságát* egy hónapon belől szerezte; *Don Giovanni*t hat hét alatt szerezte, a *Zauberflöthe* is rendkívüli gyorsasággal lett írva“ (70. l.). Weber operája neki: *Freischütz*, Meyerbeeré: *Róbert, az ördög*, Tasso eposza:

Felszabadított Jeruzsálem. Cálvinról azt állítja, hogy lefordította *Mózes Összhangját* latinból francziára (56. l.); Montesquieu-ról, hogy 25 évébe került, míg az *Ész törvényét* összeállította (65. l.); én sem az előbbi, sem az utóbbi műnek soha sem hallottam hírért, sőt az előbbiről nem is sejtem, mire vonatkozik, utóbbi alatt, gondolom, az *Esprit des Lois*-t (Törvények szelleme) kell értenünk. Ilyen értelmetlenség ez is: „A 3 Schlegel-testvér egyenlően nagy volt, mint scholasta és műbíró” (210. l.); ki volt az a 3 Schlegel-testvér? s mi az a scholasta? Neki a Goethe felesége: *Pulvius* Krisztina, Rubens felesége: *Torman* Ilona, a híres spanyol festő *Ribatta*, az orosz író: *Sogol* Miklós, Voltaire *Fernye*-ben halt meg, a XV. Lajos alatt élt szász herceg hol *Sax Marschal*, hol *Marshal Saxe*.

Lehet, hogy az utóbbi hibákban a sajtóhibáknak is részök van, mert a mű e tekintetben egyszerűen bírálaton alól áll; egyes írók nevei a fölismerhetetlenségig el vannak torzítva. Még az is előfordúl, hogy a 139—143. és 279—287. lapok tetején a fejezet cím helytelen.

Ezek után nem nagyon csodálkozhatunk rajta, ha a fordító nem igekezett az angol írónak főként Angol-, Francia- és Németország, valamint a klaszikus kor íróira, költőire, nagy embereire vonatkozó s a magyar világot nem ismerő példáit a mi nagyjainkra vonatkozó adatokkal kiegészíteni. Mintha nekünk a politika, költészet, tudomány terén nem lettek volna fényes tehetségű, amazokkal többé-kevésbé egyenrangú hőseink, a fordító hallgat felőlük; pedig mily érdekes és tanulmányos lett volna, ha a jegyzetben őket is megemlíti, legalább a kiválóbbakat, első rangúakat. Ha már nem akarta Smilest úgy átdolgozni, mint a hogy K. Tóth Kálmán tette előző műveivel, a jegyzetben föltétlenül pótolhatta volna e tekintetben való hiányait. Minden fejezetben, minden tételnél hozhatott volna föl magyar példákat! Mennyire megy e tekintetben közönyössége, mutatja az, hogy Smiles egyetlen magyar példáját, a következő állítást: „Szerelem adott ihletet Kísfaludynak, a legnagyobb magyar lírai költőnek“ (385 l.) — sem látta szükségesnek helyreigazítani vagy pótolni. Igazán nehéz megérteni, hogyan lehetett a fordító ily érzéketlen!

A mű kiváló becsét mutatja, hogy még e gyöngöe átültetés daczára is meghat, leköt s lelkesít.

R. L.

Különfélék.

Báthory-kincs a lengyeleknél.

Egy vagyonos lengyel úr, *Lozinski* L. szép gyűjteményt szerzett össze olyan lengyel történeti vonatkozású régiségekből, melyeknek egyszersmind műtörténeti becsük van. Mintegy 900 darabból áll a gyűjtemény, melyek közt vannak fegyverek, zászlók, hadi felszerelések, vadász tárgyak, ékszerek, képek, serlegek, bútorok, szőnyegek és varrottasok. Ezek között 45 darab állítólag a Báthoryaké, főleg István lengyel királyé volt, melyekről német katalógus jelent meg ez évben Lembergben: „*Die Báthory-Gruppe in der hist. Sammlung des Herrn L. von Lozinski, mit 15 Illustrationen*“ cz. a. 20 lapon. A nevezetesebb tárgyak ezek közt a következők: 1. *pánczél öltözet*, a sisakon a lengyel, a galléron a magyar címerrel, a mellén a szűz Mária képével; 2. pikkelyes *lovas pánczélöltözet*, sisakján Báthory-címerrel; 3. pikkelyes *pánczélíng* a mellén aranyozott kereszttel, a fejevédőn a Báthory-címerrel; 4. kerek *paizs* bivalybőrből, lengyel, litván és családi címerrel, S. B. monogrammal (A címerképek és a monogram betűi elöltem nagyon gyanúsaknak látszanak). Az 5-ik kép egy *kardot* ábrázol, sas-fejes markolattal, S. betű felett királyi koronával, lengyel és litván címerrel; 6. 7. rövid *vadász-puska*, sasfejet ábrázoló agygal, S. monogrammal, címerrel; 8. *buzogány*, zománczozott ékítéssel, címerrel; 9. az *aranygyapjas rend* jelvénye, 13 zöld és vörös zománczú arany láncszemből, mindeniken a lengyel és Báthory-címerrel. (Itt az a kérdés merülhet fel, hogy Báthory István, a ki a Habsburgokkal ellenséges viszonyban volt, megkapta-e az aranygyapjút? Én nem tudok róla, talán inkább a Báthory Zsigmondé lehetett?!) 10. Aranyozott *öv*, 11 négyszögletű lemezből, melyek mindenikén a Jagello dinasztíának egy-egy tagja van ábrázolva s a csatton Báthory István az országnagyok között. 11. Egy ezüst női mellre való *láncz*, rajta az országnagyok között. 12. Egy fekete zománczú paizs a lengyel és Báthory-címerrel és alatt a király zománczozott *mellképe* bronzrámával. 13. Báthory István király zománcz *mellképe* bronzrámával. 14. Ezüst *imakönyv-tábla* niellirozott birodalmi és családi címerekkel. 15. *Zsebóra*, virágdíszű vasfedéllel, címerrel. 15. Ébenfa *szekrény*, lengyel és Báthory-címerrel. Ezek a főbb tárgyak vannak illustrationnal is kísérvé a catalogusban. A többi tárgyak közt van még néhány kard, pisztoly,

karabély, lószerszám, vezér-bot, pálcza, kereszt, gyűrűk, forgótartó, mentegombok, a király arczképei, 6 aranyozott ezüst kanál stb. stb. Minden esetre nagybecsű és igen érdekes tárgyak, bár kétségtelennek tartjuk, hogy egy s talán nagyobb része soha sem volt a Báthory Istváné. Czímer, vagy monogram ugyan mindeniken van, de előttem nagyon gyanúsak és részben szokatlan formájúak ezek a czímerek; úgy hogy nem tartom kizártnak (az illusztrációk után ítélve), hogy sok hamisított műtárgy van ezek között a Báthory-reliquiák között. A tárgyakat magokat kellene látni és alaposan megvizsgálni, hogy megítélni lehessen, mi lehetett igazán a nagy királyé s mi az, a mit az ő nymbusával mesterségesen akart értékessé tenni valamelyik élelmes régiségkereskedő.

Sz L.

— „Az erdélyi udvari kancelláriai levéltár“ felől *Tagányi* Károly orsz. allevéltárnok kitűnő tájékoztató munkát írt („A. m. kir. orsz. levéltár ismertetése“ III. része ez), a mely megbecsülhetetlen előleges kalauzúl szolgál azoknak, a kik e levéltárban kutatni óhajtanak. Az erdélyi kancelláriát az I. Lipót 1690. diplomáját kiegészítő 1693-iki Alvinczyana-resolutio alapján állítván föl, ügyiratai 1694-en kezdődnek. Van 1848-ig 2398 esomó actája, 190 kötet iktatókönyvvel és indexszel. Vannak ezen kívül különféle *másolati könyvek*, köztük az erdélyi királyi könyvek 1687—1849-ig és 1861—67-ig 17 kötetben. Vannak családí letétek (deposita) is a levéltárban, legterjedelmesebb az *Isztekucz* család okiratai. Fontos gyűjtemény a kancelláriai elnöki iratok osztálya 1791-től 1848-ig 43 esomóban, az ülések jegyzőkönyvei 56 kötetben és külön elnöki iratok gr. Auersperg (1771—74) és gr. Bánffy György (1792—1821) kormányzók, Nopcsa Elek (1825—44) főkancellár, br. Wlassich Ferencz horvát bán és Esztei Ferdinánd erdélyi királyi biztosok (1833—38), gr. Kornis János al- és főkormányzó iratai 1827—40-ig. 1848-ból a m. kir. belügyminiszterium erdélyi ügyiratai két esomót alkotnak. Az abszolút korszakból az osztrák miniszteriumok irataiból utólag választattak külön az erdélyi ügyiratok. 1861—67-ig az erdélyi kancellária iratai ismét külön vannak. Mindezeket csoportonként előszámolja és ismerteti *Tagányi* Károly hasznos kis füzete (12 oldal), mely eredetileg a Századokban jelent meg.

»Az 1437-ik évi parasztlázadás története« című munkára bocsátott ki előfizetési felhívást *Gombos Ferencz Albin* egyetemünk jeles hallgatója, ki e munkával egyetemi pályadíjat nyert. Actualis nagyérdékű munka ez, főkép most, midőn az ország több helyén ismét napirenden vannak a parasztmozgalmak, a melyeknek alapos orvoslására szükséges alapos tanulmányozás alá venni ezen időnkint meg-megújuló, a társadalmat mindig annyi veszélylyel fenyegető népmozgalmakat s levonni belőle a kellő tanúságot. Ezen eszme vezérelte az író, midőn az 1437-ik évi legelső magyar parasztlázadás történetét megírta. E nagyszabású népmozgalom záróköve a magyar jobbágyok középkori törté-

netének, s külön álló sajátos jelensége az összes európai parasztlázadásoknak. Bővebben foglalkozik az oláhság akkori helyzetével, összehasonlítva azt különösen az erdélyi magyar jobbágyság viszonyaival; továbbá a magyarországi husszita-mozgalmakkal, a melyeknek a keretében hazánk legnagyobb inquisitorának, Marchia Jakabnak, egész életrajzát adja. A könyv díszes kiállításban s mintegy 10—12 nyomtatott ívnyi terjedelemben fog megjelenni. Előfizetési ára 3 korona, a melyet az író címére (Kolozsvár, Bel-magyar-utca 44. sz.) május 1-ig kell beküldeni. A munka június havában kerül ki a sajtó alól.

Az 1848/49-iki szabadságharcz vértanúi-ról *dr. Vajda Emil* alkalmi kötetet adott ki Győrött (152 l.), melynek első részében Batthyány Lajos gróf, az első magyar miniszterelnök élet- és jellemrajzát, a II-ik részben a 13 aradi vértanú (Aulich Lajos, Damjanich János, Desseffy Arisztid, Kiss Ernő, Knezich Károly, Lahner György, Lázár Vilmos, gr. Leiningen Károly, Nagy Sándor, Pöltenberg Ernő, Schweidel József, Török Ignác, Vécsey Károly gróf) rövid életrajzát adja, nem kimerítően, de élénken, nagy vonásokban, rapsodikus modorban, de találóan és hazafias lendülettel. Batthyány és a 13 tábornok arcképe díszíti a kis kötetet, melynek ára ?

Dr. Márki Sándor „A tiz szobor“-ról a kolozsvári iparosok előtt tartott felolvasása az „Iparosok Olvasótára“-ból különnyomatként is megjelent 24 lapon.

„**Kaukázusi útazásunk**, Első rész: Budapesttől a Cserkesztől-dig, kilencz képpel, írta *dr. Szádeczky Lajos*, különnyomat az „Erdély“ és az „Erdélyi Múzeum“ 1898. 1—3. füzeteiből“ jelent meg e napokban Kolozsvárt 76 oldalon. A képek Odessza, Szebasztopol, Jalta s a gurzui park remek szökőkútja képeit és a kabard család-jelvényeket tüntetik fel.

„**Ifjúkorom**, költemények, írta *Andorka Lajos*“ verskötet jelent meg Újverbáson 1898. 89 lapon. Nekünk is beküldtévén, megemlítjük, hogy a száznál több dal: Virágfakadás, Virágfeloslás, Pipacsok, Haza, Dalok csoportra osztva ostromolják az eget és szíveket. A dalokat maga a szerző így jellemzi *jeligé-jében*:

Tarka-barka a költésem,
Olyan, mint a szívverésem;
Néha *Iassú*, néha gyors;
Bánatos, majd viharos,
Nagyratörő, *halavány*,
Magam előtt is *talány*.

Ezt a jellemzést (hogy többet ne mondjunk, mert jót alig mondhatnánk) magunkévá tesszük s főkép a ritkított szedésű szavakat tartjuk találóknak.

Női életpályák. Mindez ideig hiányzott irodalmunkban olyan könyv, mely vezetől szolgálhatna mindazokra az életpályákra, melyek ma a nők számára megnyílhatnak. *Bod Péter* és *Székely István* vállal-

koztak megírására és a feladatot becsülettel oldották meg. Megtudható ebből minden, a mit az élet harcából részét kikérő nőnek tudnia kell, az is, a mit a nőemancipáció számára nyújt. A könyv a Franklin-Társulatnál jelent meg és ára kemény kötésben 80 kr.

Az Olesó Könyvtár új sorozata. Közel két évtized óta szolgálja immár e kitűnő vállalat a magyar irodalom érdekeit, jeles hazai és idegen nemzetbeli írók munkáinak olesó kiadásával. Most pedig, mióta új sorozata 10 kros füzetenként jelenik meg, méltán rászolgált az „olesó“ nevére. *Gyulai Pál* avatott keze kitűnően válogatta meg a legújabb számokat is. Kezdődik az új sorozat *George Elliot* híres regényével a *Vizi malommal* (1041—1052. szám), melyet *Váczy János* ültetett át. A nagy angol író, mélységes lélektani festésével, mely az emberi lélek rejtelmeit, a társadalom fonákságait oly mesterien és egy minden részleteiben érdekes mese keretében állítja elénk, azon írók közül való, a kik fölött az irodalmi ízlés váltakozó hullámai nyom nélkül szállnak át. Az ő regényei az idő multával csak nyernek értékben. — *Jósika Miklós* gyönyörű novellája, *Bornemissza Anna* (1053) méltán sorakozik melléje. Erdély történetéből egy változatos, színgazdag kép, melyben *Apaffy Mihály* heroikus lelkű felesége, nagysága egész művoltában jelenik meg előttünk. — *Tacitus Agricola élete* (1054) a római történetírás mesterének egyik ragyogó essayje, melynek *Csiky Kálmán* avatott tolmácsa. — A következő számban egy egész új műfajt mutat be a magyar irodalomban *Lazarillo de Tormes élete* (1055—56) a spanyol picaresca regények megalapítója; századokon át a latin népek egyik legkedveltebb olvasmánya volt. Érdekesség dolgában a világirodalom kevés alkotása vetekedhetik e munkával. — A középkori magyar irodalom egyik legszebb költői mondáját *Sziládi Áron* bocsátja közre. *Ráskai Gáspár* *Egy szép história a viléz Franciscorúl és az ő feleségéről* (1057) méltó arra hogy az irodalomtörténeti oktatás segédkönyvül válassza és hogy a nagy közönség is megismerkedjék vele. — *Almási Tihamér* egyik népszerű színműve *Czigány Panna* tölti be az 1058—59. számot, míg a következő — *Fazekas Mihály* naiv szépségével soha el nem évült kis époszát a *Lúdas Matyit* közli új lenyomatban. Emelik e kiadás értékét az első kiadásból lenyomott képek. Érdekesekek és tanulságosak *Tóth Rezső* bevezetése és a műhöz írt magyarázó jegyzetei. Végül berekeszti az új sorozatot — *Kemény Zsigmond* *Két boldog című* beszélye (1061—62. sz.): a nagy regényíró kisebb munkái közül kétségtelenül a legszebb. Micsoda mesterien megírt történet ez és rövidségében is milyen hatalmas korkép! Az Olesó Könyvtár új sorozatának egy-egy száma 10 kr. A Franklin-Társulat nyomdája e kis köteteket is finom ízléssel állította ki.

Folyóiratok.

A **Budapesti Szemle** februári számában *Schächter Miksa* emlékeztetése vázolja Kovács József életét és méltatja érdemeit. *Krcsmárik János* elvégzi keleti benyomásának előadását. *Farkas Jenő* a negyven év óta fennálló franciaországi guisei Familistere-ben tett futólagos megfigyeléseit mondja el. *B. P.* megkezdi Hardy Tamás regényének fordítását (Otthon, a külföldön.). *Szász Károlytól* eredeti költeményt kapunk, *Ambrosius Johannától* pedig *Sponer Andor* fordít le egyet. *Kondor Alfréd* svédországi tanulmány útjáról számol be, s—f. a *Balás Árpád* szerkesztésében megjelent nagyobb milleniumi szakmunka ismertetése alkalmából mezőgazdasági szakoktatásunk hiányaira mutat rá. Az »Értesítő« rovata érdekes bírálatokat közöl, köztük gróf Zichy Jenő »válaszát Hermann Ottó úr bírálatára«. Ebben reflectálnunk kell arra a rólunk szóló részre, hogy »az expedicio összeállítását t. H. úr nem adja egész híven«. A rectificatio azonban nem felel meg az expedicio összeállításáról szóló, a hirlapok 1895. ápr. 19. számában megjelent hiteles közlésnek, mely a Hermann Ottó állítását igazolja. — A *Márcz.* füzetben a főbb cikkek: Az első császárság száműzöttei osztrák földön, *Károlyi Árpádtól*; Italia (II.) *Berzeviczy Alberttől*; Szigligeti arcsképe előtt, *Vadnay Károlytól*. Viszonzás gr. Zichy Jenő válaszára, *Hermann Ottótól*. — Az ápr. füzet főbb cikkei: Az alföldi munkáskérdés (I.) ifj. *Návay Lajostól*; képzőművészeti újabb elméletek *Éber Lászlótól*; az országgyűlési pártok 1606 tavaszán Kassán, *Károlyi Árpádtól*; Domenico Ghirlandajonak újabban fölfedezett falképe Florenzben, *Wollanka Józseftől*; Verescsagin Napoleon-cyclusáról *Krenner Viktortól*.

A **Századok** januári füzetében *Fraknói Vilmos* köszönt be nagyobb értekezésének első részével, Mátyás király magyar diplomatáiról: Kosztolányi Györgyről és Handó Györgyről. *Thaly Kálmán* Gyöngyösi István életéhez szolgáltat apró adatokat. *Illéssy János* dr. Balassa Bálint Annájáról értekezik. *Tagányi Károly* bevégzi a magyar udvari kancelláriai levéltár ismertetését. *Stessel József* pedig bebizonyítja, hogy »Kismarton az Árpádok alatt nem volt castrum; de Castrum ferreum nevet se viselvén, ez a nép a Vasvármegyében fekvő Vasvárnak kizárólagos tulajdona«.

A februári füzetben *Fraknói* befejezi értekezését. — o. — o. magyar-bulgár összeköttetésekről ír; *Kropf Lajos* a magyar gályarabok történetéhez tesz megjegyzéseket s *Tagányi Károly* az erdélyi udvari kancelláriai levéltárat ismergeti. A »Történeti irodalom« mindkét számban szép bírálatokat és ismertetéseket nyújt.

A márcz. füzetben gr. *Teleki Géza* közgyűlési megnyitója és a titkári jelentés után, a br. Orlay s gr. Serényi-családról ír *Thaly Kálmán* és Thököly erdélyi fejedelemsége I. közleményét adja *Szádeczky Lajos*.

A **Történelmi Tár** I. füzetében *Hodinka Antal* III. Károly királynak Esterházy Imre primáshoz (1725 május 9-től 1740 október 11-ig) intézett 16 sajátkezű levelét teszi közzé. *Szilágyi Sándor* harmincznyolcz becses okmányt közöl I. Rákóczy György történetéhez. *A. E.* az 1686-ki Thököly-féle mozgal-

makról nyújt több latin és német oklevelet. *Wertner Mór* dr. okirati kútfők nyomán az Árpádkori megyei tisztviselők megismertetését folytatja. *Karácsonyi János* a szentmiklósi és óvári gróf Pongrácz család levéltárából az 4597-től 1708-ig terjedő időközből oklevél kivonatokat ad s ezzel ugyane levéltár darabjainak kivonatolását be is fejezi. *Beke Antal* a kolozsmonostori konvent levéltárából szintén oklevél-kivonatokat közöl 1517-től 1553-ig. A művelődéstörténeti adatok között *H. A.* Eleonora császárné, *II.* Ferdinánd császár és király felesége magyar királynővé koronáztatásának rendjét adja. *L.* egy 1528 évi fa- és fegyverkviteli engedélyt tesz közzé, s *D. Gy.* Pöstyényi Gergelynek, Szapolyai János király 1526—1532 közti udvari kiadásairól vezetett jegyzékét nyújtja. Végül a vegyes közlésekben huszonhárom változatos tartalmú kisebb oklevelet olvashatunk.

A II. füzetben *Thaly Kálmán* a br. Orlay és gr. Serényi-család zábláthi levéltárából 1566—1718. közlök okleveleket; a nagymihályi levéltárból *Nagy Gyula* ad közleményeket; *Brandenburgi Katalin* és a diplomácia V. közl. részét közli *a—a.*; a Mileji Salamon-család adománylevelét *III. Béla* királytól 1178-ból közli dr. *Borovszky Samu*; a kolozs-monostori konvent levéltára regestált folytatja *Beke Antal*.

Az **Akadémiai Értesítő** januári füzetében a M. Tud. Akadémia belső tagjainak névsora után legelől *Szász Károly* rövid búcsuztató beszédét találjuk „Pálffy Albert koporsójánál“. *Goldziher Ignác* az orientalisták XI-ik nemzetközi kongresszusáról tesz jelentést. Ezeket három kivonat követi. Egyik „adalék a legújabb keletű Cicero cultus jelentéséhez“ *Schwarz Gyulától*, a másikban *Mocsáry Sándor* ír Magyarország hymenopteráiról (hártvas szárnyú rovarok), s a harmadik *Liphay Sándor* vasút építéstani kézikönyvéből való székfoglaló. Az állandó rovatok mellett még kérelem van az Akadémia palotájában létesítendő Széchenyi-múzeum tárgyában. — A *márcz.* füzetben gr. Széchenyi Béla kelet-ázsiai útazásának eredményeit ismerteti *Lóczy Lajos*; a Gyöngyösi latin-magyar szótár-törredéket *Melich J.*; Aegyptologiai tanulmányokat a chronologia köréből közöl *Mahler Ede*.

A **Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle** 2. számában *Takáts Sándor* dr. értekezik a dohány elterjedéséről és az első dohány monopóliumról hazánkban. A becses gazdaságtörténeti adatokat az egész füzet számára *Barabás Samu* szolgáltatta. Címök szerint a következők: A szathmári kereskedők czéhszabályai, *Thurzó Szaniszló* gróf útasítása galgóczi vámosa részére, a brassói papírmalom eladása 1568-ban, bányaszerződések 1619—21-ből; *Alsó-Lendva* és *Lenti* várak udvarbírájának útasítása, a szilágy-somlyai uradalom jobbágyainak szolgálmányai 1669-ben, *Bethlen Gábor* szerződése egy török kereskedővel s végre a kolozsvári kápírók czéhszabályai az 1618—53 közötti évekből. A vegyesek között *K. L.* pár sorban egy 1564 évi lóvásárról, s 1558 évi szüreti kiadásokról tudósít. *T. K.* pedig 1634—41-iki lengyelországi borkivitelünkről ad kimutatást. A füzetet »Gazdaságtörténeti Értesítő« fejezi be. — A III. füzetben főcikk: »A dohány elterjedése« stb. befejezése. Az *Adatok* közt *Kassa* város útasítása dézsmaszedői számára, *Kemény Lajostól*. A *Vegyesek* közt *Czigányok* szabá-

dalomlevele Mátyás királytól — és Thököly Imre s a bujdosók postája *Szádeczky* Lajostól.

Az **Erdélyi Gazda** januári számában, a rendes külön történelmi rovatban *Kuszkó István* ad ki egy 1825 évi szabályzatot, s ő közli az 1847 évi törvényhatósági adórovattal is. *Koncz József* Teleki Mihály görgényi tiszteji fizetésének 1671-iki jegyzékét bocsátja ki, s ugyanő feljegyzést közöl arról, hogy 1677-ben »kiknek mennyi bor járt Apafi Mihály udvarában«. *K—n—s.* három múlt századi marosszéki birtoklevelet ismertet meg s *Kiss Ferencz* a gegei határrészek neveit állítja össze.

A februári számban *Szádeczky Lajos* dr. négy, s *Koncz József* egy oklevelet ad ki a kománai uradalom történetéhez, a XVII. századból.

Az **1848—49. Történelmi Lapok** 2. számát *Köváry László* nyitja meg »visszaemlékezéseivel a forradalom derűsebb napjaira«. Folytatólag ott van még *Biró Ede* honvédörnagymag emigrációi naplója, s külön cikkben a verseczi honvéd emlék leírása, ugyanennek képével. A szám végére az öreg honvédek halálzásáról való megemlékezések jutottak. — A 3—7. számban *Köváry* folytatja nagybecsű visszaemlékezéseit s mellékletül vannak adva: a kolozsvári márcz. 15. állandó bizottság ünnepélyein tartott *Emlékbeszéd*ek 1873—1897.

Az **Egyetemes Philologiai Közlöny** II. számában *Binder Jenő* folytatja tanulmányát egy magyar Lázár-drámáról s rokonairól. *Veress Ignác* alanytalan mondatainkról értekezik. *Hegedüs István* Euripides Alkestisét tárgyalja s megkezdett értekezésében az Alkestis mythost fejtegeti. *Heinrich Gusztáv* »Walthorius fordítások« czíme alatt »a középkori költészetnek egyik legszebb remekéből, a X. századi latin Walthoriusból« bírál és mutat be németre fordított részleteket két újabb fordításból. *Kont Ignác* dr. tovább ismerteti az 1895—97 évi francia philologiai irodalmat. *Hegedüs István* dr. a classicus írók műfordításainak sorrendjéhez szól s első sorban legszükségesebbnek tart »egy a görög lyrai költés szellemét lehetőleg minden oldalról feltűntető anthológiát, aztán teljes Euripidest, Pindarost, Platont, Aristoteles, a szónokokat és Theokritost kíván s rámutat »a latin irodalom legjavából« nálunk levő hiányokra is. A füzetben ott van még a hazai és külföldi irodalom két rovata, a budapesti phil. társaság XXIII. közgyűlése, s vége vegyesek és könyvészet. — A III. füzetben *Pecz Vilmos* értekezik A magyarok ősi nevéről Konstantinosnál; *Binder Jenő* egy magyar Lázár-dráma és rokonairól; *Kont Ignác* a francia phil. irodalomról stb. *Lázár Béla* Chamisso »Fortunatus«-sáról; *Hegedüs István* Euripides »Alkestis«-éről.

A **Magyar Nyelvőr** II. füzetében *Balog Péter* Gulyás István debreczeni tanár új kísérletét ismerteti, a határozók osztályozására. *Gombos Zoltán* a jelenkori nyelvészet alapelveit fejtegeti. *Kúnos Ignác* z a csollák, szarahora, csanak és kokonya török jövevény szavakat magyarazza. *Joannovics György* helyreigazításaiban néhány téves szólást kritizál meg és javít ki. *Kalma István* a mohácsi nyelvjárást írja le. Az ezt követő nyelvtani műszók után *Kimmach Ödön*, *Rechnitz Géza* *Szabó Béla* nyelvújítási adatokat nyújtanak s *Vozáry Gyula* Kemény Zsigmond szókinéséből állít össze néhányat. Több adat van a

német-magyar szótárhoz s aztán bő és változatos tartalommal a rendes rovatok jönnek. — A III. füzet cikkei: A jelenkori nyelvészet alapelvei, *Gombócz Zoltántól*; Új kísérlet a háttározók osztályozására, *Balogh Pétertől*; a mohácsi nyelvjárás, *Kalma Istvántól*; Jósika Miklós nyelvújítása, *Bartha Józseftől*.

A **Földrajzi Közlemények** XXVI. kötetének 1. füzetében dr. *F. Szántó Károly* az árva-liptói mészkő-hegység prószéki patakának áttörését s a hegység karszt jelenségét ismerteti. *Hopp Ferencz* a földközi teuger körül fekvő országokban tett hosszas téli útazását ismerteti. Dr. *Versényi György* Ujfalvy Sándor hátrahagyott emlékirataiból közli a Körösi Csoma Sándorra vonatkozó jellemzősszerű megemlékezést. Záradéknak a könyvészet, beérkezett folyóiratok összeállítása, nagyszámú rövid közlemények stb. maradnak. — A II. és III. füzetben Péchy Imre neorlogja után, Dalmácia Magyarországhoz való viszonyát, tekintettel Fiumére, ism. *Havass Rezső*; Palestina földrajzát dióhéjban adja dr. *Erődi Béla*; útazási jelentést Mandsu-országból *Cholnoky Jenő* s az ő ázsiai útazásáról ír *Lóczy Lajos*.

K. L.

Erdélyi Múzeum-egylet.

A bölcsélet nyelv és történeti szakosztály választmányja márcz. 26-án ülést tartott, melyen a titkár az újabban beérkezett dolgozatokat mutatta be s indítványozta, hogy a Múzeum-egylet az unio felszázados évfordulóján május 30-án ünnepies diszülést tartson *Schneller István* dr. vál. tag az University Extension felől írt nagybecsű de m. e. 6 ívnyi terjedelmű dolgozatának az Erdélyi Múzeumban kiadása elősegítésére az egyetemi tanács megkeresését határozta el a választmány.

Ugyancsak márcz. 26-án a szakosztály havi ülést is tartott, melyen *Téglás Gábor* olvasott fel az Erdélyi Érczhegység őskori védműveiről és legrégibb lakosságáról. Az Erdélyi Múzeumban fog megjelenni.

Új tagokul felvétettek: *Ragvolczi Csoma József* földbirtokos Abaúj-Devecseren, dr. *Szendrei János* honvédmín. titkár Budapesten, (ajánlja titkár) dr. *Bartha Béla* jogtanár Debreczenben (aj. elnök), dr. *Wolff Béla* tanár Székesfehérvárt (aj. Halász Ignác), *Gömöri János* tanár Eperjesen (aj. Szlávik Mátvás dr.)

Az Erdélyi Múzeum-egylet igazg.-választmányja ápril 6-án tartott ülésén elhatározta, hogy az évi közgyűlést április 28-án d. u. 5 órakor tartja meg a városháza nagytermében; b. e. titkára Finály Henrik arczképét megfesteti és felette emlékbeszéd tartására Szamosi Jánost kéri fel; az unio felszázados évfordulóján máj. 30-án diszülést tart. Három beces adomány is érkezett a múzeum-egyletnek: u. m. T. Molnár József úr alapítványa fia Molnár Jenő József nevére a régiségtár gyarapítására; a m. k. államvasútak kolozsvári üzletvezetősége egy bizancci császári nagy ezüstpénzt küldött be a múzeumnak, melyet a brassai kavicsbánya mellett találtak; végül Czetz János a temetkezési intézetében festett nemesi czimerekből egy gyűjteményt küldött a könyvtárban elhelyezésre, melyek közt történeti nevezetességű férfiak czimerei is vannak. Mind ezekért hálás köszönetet szavazott a választmány.